

PRECEDENTS DE LA LEGISLACIÓ MEDIAMBIENTAL. REPRESSIÓ PENAL I PREVENCIÓ URBANÍSTICA DELS DANYS PRODUÏTS PEL FOC EN ALGUNES FONTS DEL DRET APLICADES A CATALUNYA DURANT L'EDAT MITJANA¹

María Encarnación Gómez Rojo
Universitat de Màlaga

Resum

Presentem una exposició succinta de la història jurídica dels danys produïts pel foc a l'edat mitjana des d'un punt de vista penal i urbanístic, on es porten a col·lació precedents de preocupació mediambiental continguts en les fonts de l'edat antiga i es tracta d'entroncar-les amb les normes sobre l'incendi incloses en les principals fonts catalanes territorials i locals del període medieval.

Paraules clau: medi ambient, danys, foc, incendi, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRECEDENTES DE LA LEGISLACIÓN MEDIOAMBIENTAL. REPRESIÓN PENAL Y PREVENCIÓN URBANÍSTICA DE LOS DAÑOS PRODUCIDOS POR EL FUEGO EN ALGUNAS FUENTES DEL DERECHO APLICADAS EN CATALUÑA DURANTE LA EDAD MEDIA

Resumen

Presentamos una exposición sucinta de la historia jurídica de los daños producidos por el fuego en la edad media desde un punto de vista penal y urbanístico, donde se traen a

1. Aquest treball s'ha realitzat en el si dels següents projectes: 1) projecte d'I+D «ECOSISTEMA: Espacio Único de SIStemas de Información Ontológica y TEsaurus sobre el Medio Ambiente. ECOTURISMO» (ref.: FFI2008-06080-C03-03); 2) projecte d'investigació d'excel·lència en equips d'investigació andalusos de les universitats públiques i organismes d'investigació d'Andalusia «Acción urbanizadora y derecho urbanístico romano: ordenación del territorio, urbanismo, vivienda y medio ambiente» (ref.: P08-SEJ-3923), i 3) projecte d'investigació d'excel·lència en equips d'investigació andalusos de les universitats públiques i organismes d'investigació d'Andalusia «Derecho europeo uniforme de contratos marítimos. Fundamentos históricos, implicaciones medioambientales y económicas» (ref.: P09-SEJ-4827).

colación precedentes de preocupación medioambiental contenidos en las fuentes de la edad antigua tratándolas de entroncar con las normas sobre el incendio incluidas en las principales fuentes catalanas territoriales y locales del periodo medieval.

Palabras clave: medio ambiente, daños, fuego, incendio, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRECEDENTS OF ENVIRONMENTAL LAW. PENAL REPRESSION
AND URBAN PREVENTION OF FIRE DAMAGE IN SOME LEGAL
SOURCES APPLIED IN CATALONIA IN THE MIDDLE AGES

Abstract

A brief discussion is made of the legal history of fire damage in the Middle Ages from the penal and urban standpoints. Attention is given to precedents of concern for environmental issues in the sources from Antiquity, seeking to relate them to the fire regulations in the principal Catalan general and local sources from the Middle Ages.

Keywords: environment, damage, fire, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRÉCÉDENTS DE LÉGISLATION ENVIRONNEMENTALE.
RÉPRESSION PÉNALE ET PRÉVENTION URBAINE DES DOMMAGES
PRODUITS PAR LE FEU DANS CERTAINES SOURCES JURIDIQUES
APPLIQUÉES EN CATALOGNE AU MOYEN ÂGE

Résumé

Dans cet exposé succinct de l'histoire juridique des dommages produits par le feu au Moyen Âge, du point de vue pénal et urbain, nous nous sommes appliqués à croiser les exemples historiques tirés des sources juridiques antiques témoignant d'un souci environnemental avec les règlements en matière d'incendie figurant dans les principales sources catalanes, territoriales et locales, du Moyen Âge.

Mots-clés : environnement, dommages, feu, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

La història dels perjudicis causats per l'home al medi ambient² va unida al seu interès per dominar la naturalesa. En aquest afany, la utilització del

2. Concretar el concepte jurídic d'aquesta noció ha estat un tema recurrent en les obres i els estudis monogràfics sobre aquest tema en la doctrina espanyola dels últims quatre lustres. Es poden consultar a tall d'exemple els treballs de Fernando FUENTES BODELÓN, «Planteamientos previos a toda formulación de un derecho ambiental», *Documentación Administrativa*, núm. 190 (1981), p. 113-132; Silvia JAQUENOD DE ZSOGÖN, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, Madrid, Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, 1989 (2a ed.: Madrid, Dykinson, 1991); Silvia JAQUENOD DE ZSOGÖN, *Iniciación al derecho ambiental*, Madrid, Dykinson, 1996; Silvia JAQUENOD DE ZSOGÖN, *Derecho ambiental*, Madrid, Dykinson, 2002; Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, Barcelona, Bosch, 1995; Arnold DAVID, *La naturaleza como problema histórico: El medio, la cultura y la expansión de Europa*, traducció castellana de R. Elier, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2000; Esther HAVA GARCÍA, *Protección jurídica de la fauna y la flora en España*, Madrid, Trotta, 2000; María José REYES LÓPEZ (coord.), *Derecho ambiental español*, València, Tirant lo Blanch, 2001; Teresa VICENTE GIMÉNEZ, *Justicia ecológica y protección del medio ambiente*, Madrid, Trotta, 2002; Agustín NIETO-GALÁN, *Cultura industrial: Historia y medio ambiente*, Barcelona, Rubes, 2004; María CALVO CHARRO, *Escritos de derecho ambiental*, València, Tirant lo Blanch, 2004; José BERMEJO VERA (dir.), *Derecho administrativo: Parte especial*, Madrid, Civitas, 2005; Manuel CANCIO MELIÁ i Agustín Jorge BARREIRO (coord.), *Estudios sobre la protección penal del medio ambiente en el ordenamiento jurídico español*, Granada, Comares, 2005; José Luis GORDILLO (coord.), *La protección de los bienes comunes de la humanidad: Un desafío para la política y el derecho del siglo XXI*, Madrid, Trotta, 2006; José Luis SERRANO MORENO, *Principios de derecho ambiental y ecología jurídica*, Madrid, Trotta, 2008, i José GUERRERO ZAPLANA, *La responsabilidad medioambiental en España*, Madrid, La Ley, 2010. Sistemàticament, la bibliografia *ad hoc* ha optat per limitar l'estudi dels elements que conformen el medi ambient o bé a la seva dimensió sociocultural o bé a la seva magnitud física. Per als autors defensors de la primera opció, la noció d'*ambient* pot incloure una mesura extensible als béns culturals, artístics i patrimonials, vinculada fins i tot a qüestions físiques. En línies generals, pot dir-se, per consegüent, que els autors d'aquest grup consideren compresos dins del tractament ambiental tant el medi ambient urbà —activitats classificades, patrimoni històric artístic i cultural— com el medi ambient rural —espais protegits i els cinc recursos naturals típics: el sòl i el subsòl, l'aigua, l'aire, la flora i la fauna. És el cas de Dionisio FERNÁNDEZ DE GATTA SÁNCHEZ, *La protección jurídica del medio ambiente: evolución y perspectiva general*, a José María GARCÍA GÓMEZ-HERAS i Carmen VELAYOS CASTELO (coord.), *Tomarse en serio la naturaleza: Ética ambiental en perspectiva multidisciplinaria*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004, p. 173-199. En canvi, per als que defensen la segona possibilitat, és a dir, una dimensió restrictiva, el concepte de *medi ambient* comprèn únicament aquest darrer aspecte. Ramón Martín Mateo descarta que l'ambient sigui el territori global objecte d'ordenació i de gestió. Si bé igualment refusa la identificació medi ambient-naturesa, finalment reconduïx la definició al conjunt d'elements naturals objecte d'una protecció jurídica específica (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, vol. 1, Madrid, Trivium, 1991), per la qual cosa no sembla que estigui d'acord amb la definició d'*ambient* segons la qual dit concepte fa referència a les «condiciones o circunstancias físicas, sociales, económicas, etc. de una colectividad» (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, 22a ed., Madrid, 2001, consulta en línia), ja que, segons la seva opinió, contraposa allò físic a allò moral i posa èmfasi en el contingent i no en el contingut —animals, plantes, microorganismes que componen els ecosistemes (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho*

foc³ marca el punt d'inflexió que produeix el primer canvi ambiental d'indubtable transcendència. Des d'aquell moment —breument per imperatiu tipogràfic, i no per ser l'objecte central d'aquesta investigació—, l'home és responsable de l'aparició de grans àrees desforestades, fet que accelera el procés natural d'erosió

ambiental, vol. 1, p. 25). Dins aquest grup que acabem deprecisar en últim lloc, cal diferenciar els elements vius, entre els quals es troben la fauna, la flora i la biosfera, dels que no tenen vida, entre els quals figuren l'atmosfera, la llum i l'aigua, i l'urbanisme, els monuments i les construccions arquitectòniques i d'enginyeria civil o industrial que modifiquen el paisatge, juntament amb les relacions socials i les manifestacions culturals i demoantropològiques en general. Vegeu Eulàlia MORENO TRUJILLO, *La protección jurídico-privada del medio ambiente y la responsabilidad por su deterioro*, Barcelona, Bosch, 1991, p. 34.

3. S'ha escrit molt sobre els diferents sentits, simbologia i interpretacions del foc. A tall de mostra vegeu José A. GONZÁLEZ ALCANTUD i María Jesús BUXÓ REY (ed.), *El fuego: mitos, ritos y realidades*, Barcelona i Granada, Anthropos, Diputación Provincial i Centro de Investigaciones Etnológicas Ángel Ganivet, 1997, i Manuel A. ROJO GUERRA i Michael KUNST (ed.), *Sobre el significado del fuego en los rituales funerarios del Neolítico*, Valladolid, 2002, entre molts altres. També la saviesa popular s'ocupa del foc en diversos refranys i proverbis anònims («el oro se prueba en el fuego y los amigos en las adversidades»), o, més d'acord amb la temàtica d'aquesta col·laboració, «campo abandonado, fuego proclamado»). També són cèlebres algunes frases de certs autors sobre aquest particular (Oscar Wilde: «L'únic avantatge de jugar amb foc és que cada un aprèn a no cremar-se»; o Paul Valéry: «Els llibres tenen els mateixos enemics que l'home: el foc, la humitat, els animals, el temps i el seu propi contingut»). És suficient recordar ara el contingut de l'Èxode III, 2, passatge en el qual l'àngel del Senyor es revela a Moisès en un esbarzer ardent que no es consumeix, on s'utilitza el foc com un instrument positiu. Un altre sentit sembla que té el foc a l'Èxode XIX, 18, on es pot llegir: «tot el mont Sinaí fumejava, perquè el Senyor havia descendit sobre seu amb foc: el fum pujava com el fum d'un forn, i tot el mont s'estremia amb violència». Insisteix en aquesta idea l'Èxode 24, 17: «Als ulls dels fills d'Israel l'aparença de la glòria del Senyor era com un foc consumidor sobre el cim del mont». En la consideració dels grecs, el «foc governa el cosmos» (fragment d'Heràclit recollit a Hermann Alexander DIELS i Walter KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6a ed., Berlín, Weidmannsche Verlagbuchhandlung, 1951-1952, 3 vol., B 64 DK), mentre que segons l'opinió de Teofrast (372-288 aC), deixeble d'Aristòtil, a qui va succeir en la direcció del Liceu l'any 322 aC, el foc és un element primari amb un poder extraordinari perquè «il fuoco invece genera e distrugge naturalmente [...]. Inoltre i modi di produzione del fuoco per la maggiore parte avvengono per così dire con violenza» (TEOFRASTO, *Il fuoco: Il trattato «de igne»*, primera traducció italiana a càrrec d'Antonio Mario Battezzore, amb presentació de Pietro Meloni i nota introductòria de Walter Lapini, Sàsser, Edizione Gallizzi, 2006, p. 11). Ja s'havia interessat pel contingut d'aquest tractat de Teofrast sobre el foc Antonio Mario BATTEGAZZORE, «Aristotelismo e antiaristotelismo nel De igne teofrasteo», *Elenchos. Rivista di Studio sul Pensiero Antico*, núm. 5 (1984), p. 45-102, que afirma que el foc ocupa en Teofrast una posició de preeminència en el cosmos que no troba precedent en el sistema físic aristotèlic (p. 48). Vegeu també d'Antonio Mario BATTEGAZZORE, «Perché i semi “saltano” sull'aria sotto l'assolato cielo di Babilonia? (Theophr. De igne, 44, 5-10)», *Sandalion*, núm. 16-17 (1993-1994), p. 79-99. Per altra banda, en referir-se Antonio Mario Battezzore a la consideració del foc entre els poetes romans, centrant-se en Virgili (70 aC-19 aC) afirma que «Da sempre l'uomo ha sentito il fuoco come una parola simbolo. Esso è al contempo forza della natura e valore culturale, essere vivente datore di vita, energia sotteranea che mai si esaurisce, trasformatore della materia, irraggiamento dei corpi celesti e dei corpi incandescenti

terrestre, al mateix temps que es desenvolupa la noció de *transcendència* per a explicar els diferents fenòmens naturals. En aquest sentit, mentre que les religions orientals busquen l'harmonia amb la naturalesa,⁴ a Occident sembla que es manté una posició diferent, basada en una interpretació, al meu entendre equivocada, d'un passatge del Gènesi⁵ que tracta de justificar l'existència de la Terra amb l'objectiu de servir l'home, que està habilitat per a explotar-la i destruir-la tot menyspreant el seu paper de custodi i protector d'aquesta. Segons l'opinió de molts, entre els quals em trobo, existeix un ordre moral, una llei natural, dins de la qual els elements de la naturalesa formen un conjunt harmònic que ha de ser respectat per a no alterar el seu equilibri, atès que, en cas contrari, apareixerà inexorablement una multitud de manifestacions de crisi ambiental⁶ que, al final,

terrestri, generatore della luce, centro vitale della casa e della continuità della stirpe, infaticabile strumento di catastrofi belliche, signore di tutte le arti e figlio dell'uomo, fenomeno pressoché smaterializzato e invisibile, vibrazione, fremito inattingibile dello spirito divino, segno del male e della pena, simbolo della purezza» («La immagine del fuoco in Virgilio», a *Virgilio nel bimillenario: Atti del Convegno di Studi dell'Università di Sassari*, 8-13 novembre 1982, *Sandalion*, núm. 6-7 (1982), p. 233). Contrasten amb aquestes opinions les consideracions bastant negatives sobre el foc de sant Isidor (556-636), el qual escriu, en parlar dels forns, que «el foc es diu *ignis*, perquè d'ell res pot néixer» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XIX, 6, 5; consulto l'edició bilingüe de José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, amb una introducció general de Manuel C. Díaz y Díaz, vol. I, *Libros I-X*, i vol. II, *Libros XI-XX*, 2a ed., Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1993-1994); en concret, aquesta cita és del vol. II, p. 441). Igualment, en parlar de les malalties que apareixen a la superfície del cos estableix un símil entre la facilitat de contagi d'aquestes i el poder devastador del foc, i afirma que «[...] la pell es tenyeix d'un color igneu que, com el foc, va envaint les zones pròximes» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, IV, 8, 4, edició de José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 495). A més a més, Isidor de Sevilla insisteix de nou en el seu menypreu envers de foc en parlar sobre els déus dels gentils i arriba a la següent conclusió: «[...] ja que, d'una verge, igual que del foc, res neix» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, VIII, 11, 68, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 731). Sobre la vida de sant Isidor i la seva obra, s'obtenen algunes respostes a Juan de CHURRUCA, «Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIII (1973), p. 429-430, i Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ, *Introducción general a la obra Etimologías de San Isidoro de Sevilla*, Madrid, 1982, entre altres.

4. Alcorà, 638. Consulto Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, Barcelona, Herder, 1999, p. 196. Cfr. Bani SADR, *Le Coran et les droits de l'homme*, París, Maisonneuve et Larose, 1989.

5. «[...] i Déu els beneï dient-los: procreeu i multipliqueu-vos. Sotmeteu la terra i domineu els peixos del mar, les aus del cel i els ramats, i tot allò que viu i es mou sobre la Terra» (Gènesi, 1, 28).

6. Sobre la contaminació de les seves diferents dimensions hi ha moltíssims treballs. A tall de mostra, potser són destacables els de Jean Pierre DÉTRIE, *La pollution atmosphérique*, París, Dunod, 1969; Paul CHOVIN, *La polución atmosférica* (trad. castellana de Guillem Frontera), Barcelona, Oikos-Tau, 1970; J. RUSSELL BOULDING, *Description and sampling of contaminated soils: A field guide*, Boca Ratón (Florida), Lewis, 1994; Elena MARAÑÓN MAISON, *Residuos industriales y suelos contaminados*,

incidiran de forma molt negativa en la qualitat de vida de l'home en el planeta Terra. Davant aquesta realitat que no és possible ignorar i partint del pressupòsit inicial de la necessitat de protegir els béns jurídics⁷ considerats essencials per a la convivència, dedicaré les pàgines que segueixen a la institució de l'incendi⁸ des d'un punt de vista historicojurídic en l'àmbit català, com a conducta socialment causant de danys a aquests béns i, per tant, objecte d'estudi del dret penal,⁹ sense oblidar les implicacions de l'incendi des de la seva vessant urbanística i també mediambiental. Des d'una òptica històrica, els mecanismes de protecció als quals es recorria en cas d'agressió a l'entorn atendien les normes del dret civil; per tant, els antecedents més remots del concepte de *dret*

Gijón, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 2000; Graham MERRINGTON, *Agricultural pollution: Environmental problems and practical solutions*, Londres, Spon Press, 2002; K. CLIVE THOMPSON i C. Paul NATHANAIL (ed.), *Chemical analysis of contaminated land*, Oxford, CRC Press, 2005; Alex MAYER i S. MAJID HASSANIZADEH (ed.), *Soil and groundwater contamination: nonaqueous phase liquids, principles and observations*, Washington, American Geophysical Union, 2005; Amando GARCÍA RODRÍGUEZ, *La contaminación acústica: fuentes, evaluación, efectos y control*, Madrid, Sociedad Española de Acústica, 2006; Joaquín José HERRERA DEL REY, *La defensa jurídica contra la contaminación acústica*, Madrid, La Ley, 2009, i Jorge PINEDO HAY (coord.), *El ruido en las ciudades: Análisis jurídico-práctico*, Barcelona, Bosch, 2009.

7. Sobre aquest concepte, a títol de mostra es troben respostes en el treball clàssic de Miguel POLAINO NAVARRETE, *El bien jurídico en derecho penal*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1974, i, més recentment, a Mariano HIERSZEMBAUM, «El bien jurídico en el derecho penal. Algunas nociones básicas desde la óptica de la discusión actual», *Lecciones y Ensayos*, núm. 86 (2009), p. 187-211.

8. Convé deixar clar des del principi el significat concret de la veu *incendio*, que transcriu literalment «del latí *incendium*. 1. Fuego grande que destruye lo que no debería quemarse» (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*). Aclareix molts dubtes sobre aquest particular el treball de Joële FOSSEREAU, *La notion d'incendie*, París, R. Pichon et R. Durnad-Auzias, 1963.

9. Vegeu, entre altres, Miguel POLAINO NAVARRETE, *Delitos de incendio en el ordenamiento penal español*, Barcelona, Bosch, 1982; Emilio de la CRUZ AGUILAR, *La destrucción de montes (claves histórico-jurídicas)*, Madrid, Servicio de Publicaciones de la Universidad Complutense, 1994; José PÉREZ MARTOS, *Legislación sobre incendios forestales (anotada, concordada y comentada)*, Granada, Comares, 1995; José Luis SERRANO GONZÁLEZ DE MURILLO, *Los delitos de incendio: Técnicas de tipificación del peligro en el nuevo Código penal*, Madrid i Barcelona, Marcial Pons, 2000; José Eduardo SÁINZ CANTERO CAPARRÓS, *Los delitos de incendio*, Granada, Comares, 2000; Juan Ignacio de MADARIAGA Y APELLÁNIZ, *La protección del medio ambiente frente al delito de incendios forestales: Problemática jurídica y criminológica*, Madrid, Dykinson, 2001; Juan Ignacio de MADARIAGA Y APELLÁNIZ, *La protección penal frente a los incendios forestales en España (adaptado a la Ley 43/2003, de 21 de noviembre, de montes, y a la Ley orgánica 15/2003, de 25 de noviembre, modificadora de la Ley orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código penal)*, Madrid, Dykinson, 2004, i María Anunciación TRAPERO BARREALES, *Los delitos de incendio, estragos y daños tras la reforma de la LO 7/2000 y la LO 15/2003*, València, Tirant lo Blanch, 2006.

mediambiental troben la seva justificació en la protecció d'aspectes parcials d'aquest.¹⁰

Molt succintament per raons d'espai, es troben referències històriques que denoten una indubtable preocupació per allò que avui coneixem com a *protecció del medi ambient* en els denominats amb un criteri ampli *drets de l'antiguitat*, molt especialment en l'Alcorà;¹¹ tanmateix, és en la normativa historicojurídica romana¹² on és possible trobar per primera vegada un text amb una menció direc-

10. A vegades es tractava de protegir aspectes relacionats amb la salut —tal com explicita Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, Milà, Giuffrè, 1990, circumscriu a la protecció de la salut evitant la contaminació de les aigües— o amb la propietat.

11. A l'Islam, la relació entre la humanitat i el medi ambient es fonamenta en el fet que tot el que es troba sobre la Terra adora Allah. Aquesta adoració es trasllada a les accions i, per tant, és part de la fe del musulmà no danyar el medi ambient, que es percep com el lloc on els signes (rius, plantes i ocells) assenyalen l'existència d'Allah (Alcorà, 453-5; consulto Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 574), per a qui qualsevol destrucció que s'hagi fet en el medi ambient significa la destrucció d'aquests signes. L'Alcorà ensenya que hi ha una correlació entre la conducta de la gent i les condicions del medi ambient. La conducta recta du a resultats positius, segons l'Alcorà, 796 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 224) i 1152 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 282). Desviar-se del camí recte que Allah ha disposat per a la humanitat també comporta conseqüències negatives per al medi ambient (Alcorà, 2124; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 380). A més d'aquest, hi ha versicles que estableixen una correlació entre els desastres naturals i la conducta desviada del ser humà, la conducta immoral o una combinació d'ambdues coses: Alcorà, 1313 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 305) i Alcorà, 1768-1769 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 345). L'Alcorà és ple d'històries que reflecteixen la correlació entre una mala actuació i la sanció d'Allah conduent a una destrucció: Alcorà, 1842 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 355) i Alcorà, 6829 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 665). Com a regla general, cal dir que hi ha una relació directa entre l'acció incorrecta i les calamitats en l'Alcorà, 4231 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 558). Per altra banda, la transgressió genera corrupció en qualsevol part (Alcorà, 3041; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 473). La corrupció en aquest context abraça tota mena de dany, material o espiritual. Conseqüentment, una conducta correcta, en línia amb el punt de vista islàmic, condueix a un millor medi ambient, si Allah vol (Alcorà, 147; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 311).

12. La Llei de les dotze taules, en concret la taula X, 1, estableix que «a un home mort ni se l'enterra ni se l'incineri dins la ciutat». Consulto Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiusustiniani, Pars Prima, Leges*, Florència, Barbèra, 1968, p. 66, i l'especialment rellevant edició de la Llei de les dotze taules de Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, 7a ed., Tübingen, 1909 (reed.: Aalen, Scientia Verlag, 1969), p. 35. Més recentment, César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, Madrid, Tecnos, 1993, p. 30-31). Per la seva banda, Ciceró arribà a prohibir la instal·lació d'un lloc d'incineració de persones o una tomba nova a menys de seixanta peus d'una casa aliena, contra la voluntat del seu amo (Tab. X, 9; CICERÓ, *De legibus*, II, 24, 61). Aquesta norma, provocada pel temor als incendis, fonamenta l'exigència de l'existència d'una distància mínima entre el lloc de cremació i la casa aliena, i respon igualment a la finalitat de preservar la salubritat pública. Vegeu Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiusustiniani*, p. 67-68, així com l'edició de Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 36-37. Vegeu també César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ, *Ley de las XII Tablas*, p. 32-33, on es pot observar que la taula X, 10, fina-

ta a la contaminació,¹³ referida de manera concreta a les aigües.¹⁴ El nostre ordenament no és aliè a aquesta preocupació per la protecció del medi ambient, per la qual cosa, com en la resta de països,¹⁵ és possible trobar precedents de normes

litza amb la prohibició d'«usucapir el vestíbul del sepulcre o el lloc de la incineració» (Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, p. 68-69; Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 37, i César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ, *Ley de las XII Tablas*, p. 34-35). No podem deixar d'assenyalar Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 11, 1, que es refereix al fet que abans els morts eren enterrats cadascú a casa seva, cosa que posteriorment fou prohibida per les lleis perquè no s'infectessin pel contacte els mateixos cossos dels vius (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 25). Sobre els aspectes mediambientals en el món romà, es pot consultar amb gran profit el volum de Paolo FEDELI, *La natura violata: Ecologia e mondo romano*, Palerm, Sellerio Editore, 1990.

13. Es tracta del fragment contingut en D., 47, 11, 1, 1 (PS. 5, 4, 13), sobre els judicis criminals extraordinaris, on es recull que «ofèn els bons costums qui llança fems a altri, o l'embruti amb llot o fang, o embruti les aigües i contamina les canonades i els dipòsits, o altra cosa en perjudici públic». Consulto el Digest a través de Theodor MOMMSEN i Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 13a ed., Berlín, Apud Weidmanns, 1920, vol. I, i les sentències de Pau a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum: Pars altera*, Florència, Barbèra, 1968, interpretat per A. C. Ferrini i amb anotacions de J. Furlani, p. 319-417. Cfr. Lodovico ARNDTS, *Trattato delle Pandette*, traducció italiana de Filippo Serafini, Bolonya, 1879, 3 vol. És interessant la consulta de José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental: la contaminación de aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*, Madrid, Edisofer, 2003, p. 19.

14. A C., 12, 35, 12, apareix «polluat-polluo» amb la mateixa significació de «contaminació» que en el passatge del Digest esmentat en la nota anterior. Segueixo, pel que fa a les cites del Codi, l'edició de Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, vol. II, 11a ed., Berlín, 1954 (reedició anastàtica: Hildesheim, Weidmann, 1997).

15. Vegeu, entre altres, els treballs ja clàssics de J. de MALAFOSSE, *Le droit de l'environnement. Le droit a la nature: Aménagement et protection*, París, Montchrestien, 1973; M. DESPAX, *Droit de l'environnement*, París, Litec, 1980; B. HERRMANN, *Umwelt in der Geschichte: Beiträge zur Umweltgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, i Herbert SCHÄFER, *Brandstiftung als Wirtschaftsdelikt*, Bremen, Schäfer, 1990. Més recent, es pot consultar María José REYES LÓPEZ, «La regulación ambiental en Italia: sucinta exposición de la Ley 349/86 sobre protección del medio ambiente», a Lorenzo PRATS ALBENTOSA (coord.), *Estudios en homenaje a la profesora Teresa Puente*, vol. I, València, Universitat de València, 1996, p. 319-342; R. H. GROVE, *Ecology, climate and empire: colonialism and global environmental history, 1400-1940*, Cambridge, Whitehorse Press, 1997; M. J. SANTA MARÍA BENEYTO, *Medioambiente en Europa: Retos para un desarrollo sostenible*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2000; L. M. BENTON i J. R. SHORT (ed.), *Environmental discourse and practice*, Oxford, Oxford University Press, 2000; M. CORNU i J. FROMAGEAU, *Genèse de droit de l'environnement*, París, L'Harmattan, 2001; L. S. WARREN, *American environmental history*, Malden (EUA), Blackwell Publishing, 2003; Sean COYLE i Karen MORROW, *The Philosophical Foundations of Environmental Law: Property, Rights and Nature*, Oxford, Hart Publishing, 2004; Michel PRIEUR, *Droit de l'environnement*, 5a ed., París, Dalloz, 2004, i Stuart BELL i Donald MCGUILLIVRAY, *Environmental Law*, 6a ed., Oxford, Oxford University Press, 2006.

«ambientals»¹⁶ en el nostre ordenament jurídicohistòric,¹⁷ tot i que no centrades en una perspectiva global, sinó amb una visió segmentària del tractament jurídic dels problemes concernents a l'entorn.

Si ens fixem ara en l'objecte central de la investigació que dona títol a aquest article, sembla un criteri poc controvertit que els actes delictius relacionats amb l'incendi han de ser tan vells com el descobriment del foc, al qual m'he referit abans. En les fonts jurídiques de l'antiguitat l'incendi és generalment considerat un comportament criminal d'extrema gravetat i se sanciona amb la màxima pena, aplicada també a través del foc.¹⁸ El primer text que en parla és el Codi d'Hammurabi, on, si bé no hi ha una pena assignada a qui provoca un incendi, sí que es castiga amb el llançament al foc de qui s'apropii d'algun bé moble si amb motiu d'un incendi fortuït a la casa d'un tercer hi va amb la intenció primigènica d'apagar-lo.¹⁹ Per altra banda, en el dret islàmic la tipificació dels delictes es fonamenta

16. En les etapes històriques primitives hi ha una «ausència casi generalitzada del enfocament ambiental en las normas referidas a los elementos naturales, las cuales se encuadran en una esfera de protección de intereses y derechos particulares, constituyendo, en realidad, un primitivo derecho de los recursos naturales, regulador de las relaciones de propiedad más que auténticos precedentes del derecho ambiental» (Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 25).

17. De fet, es troben amb relativa facilitat normes de protecció d'aspectes relacionats amb el medi ambient en diversos fragments dels *Usatges de Barcelona*, *Fuero Juzgo*, *Fuero Real*, *Partidas*, *Costums de Tortosa*, etc., per a esmentar alguns textos a tall d'exemple. Algunes d'aquestes normes referenciades de forma concreta en relació amb algun recurs medi ambiental, ja vaig poder citar-les en «Precedentes de protección medioambiental en el derecho histórico español de la edad moderna», a Jaime ARANCIBIA MATTAR i José Ignacio MARTÍNEZ ESTAY (coord.), *La primacía de la persona: Estudios en homenaje al profesor Eduardo Soto Kloss*, Santiago de Xile, Legal Publishing i Abeledo Perrot, 2009, p. 641-654, i moltes altres van aparèixer al llarg de les pàgines d'aquest i d'altres treballs ja en premsa o en preparació sobre temàtica històrica mediambiental.

18. El comportament delictiu d'incendi es manifesta com un acte representatiu d'una de les institucions penals més antigues de la història criminal de la humanitat, «al integrar una categoria de las acciones que han sido tradicionalmente consideradas como más graves conforme a los valorativos criterios jurídicos de comportamiento de la convivencia personal en sociedad» (Miguel POLAINO NAVARRETE, *Delitos de incendio en el ordenamiento penal español*, p. 1).

19. Per al Codi d'Hammurabi, la regulació es fonamenta en diversos paràmetres, a saber, apropiació indeguda d'un bé moble amb motiu d'un incendi fortuït, sancionat amb un càstig superior al talional habitualment consistent en el llançament del lladre al foc, per la qual cosa es podria pensar que es pena amb excessiva crueltat, atès que es castiga el robatori i no l'incendi que, insisteixo, es declara de forma accidental (Codi d'Hammurabi, 25, a Federico LARA PEINADO (ed.), *Código de Hammurabi*, Madrid, Editora Nacional, 1982, p. 94). Per tant, el Codi d'Hammurabi tenia en compte, a l'hora de determinar la punibilitat d'una acció, tant el fet considerat en si mateix com el dany produït i la intencionalitat del subjecte. És, per tant, un text precursor de la concepció subjectiva del delictes, ja que, per a declarar la imputabilitat de l'agent causant del delictes, aquest havia d'haver actuat conscientment, per la qual cosa no eren punibles el succés casual i la força major. Es pot accedir a la versió anglesa completa del Codi d'Hammurabi a <<http://www.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM>>, i a la versió

en la imposició d'unes o altres penes,²⁰ però els béns jurídics concrets protegits no estan gaire determinats, per la qual cosa no s'ha pogut trobar una reprovació nítida del delictes d'incendi,²¹ si bé sembla clar que el dany produït al medi ambient pel foc es relaciona amb la calamitat²² pel seu caràcter altament destructor de les terres.²³ Si, com en altres ordenaments històrics, es considera l'incendi com a causant d'un homicidi, s'ha de concloure que en el dret musulmà és aplicable en aquest supòsit el talió,²⁴ tal com es recull en diversos passatges de l'Alcorà.²⁵

Per la seva banda, el Codi de l'Aliança inclou una llei que clarament castiga l'incendi, considerat el foc ja declarat que provoca danys. En concret, recull el

francesa a <<http://www.micheline.ca/doc--1730-hammourabi.htm>>. Sobre el sobirà i el seu codi es poden trobar respostes a Jean BOTTÉRO, «Le Code d'Hammurabi», a *Mésopotamie: L'écriture, la raison et les dieux*, París, Gallimard Éditions, 1987, p. 191-223; Martha T. ROTH, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta, Scholars Press, 1997; D. CHARPIN, «Lettres et procès paléo-babyloniens», a Francis JOANNÈS, *Rendre la Justice en Mésopotamie: Archives judiciaires du Proche-Orient ancien (IIIe-IIe millénaire avant J-C)*, Saint-Denis, Presses Universitaires de Vicennes, 2000, p. 68-111; D. CHARPIN, *Hammurabi de Babylone*, París, Presses Universitaires de France, 2003; A. FINET, *Le Code de Hammurabi*, París, Les Éditions du Cerf, 2002; Raymond WESTBROOK (ed.), *Old Babylonian Period, a A History of Ancient Near Eastern Law*, vol. 1, Leyden, Brill, 2003, p. 361-430; B. ANDRÉ-SALVINI, *Le Code de Hammurabi*, París, Éditions de la Réunion des Musées Nationaux, 2004; Marc van de MIEROOP, *King Hammurabi of Babylon: A biography*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, i G. ELSEN-NOVÁK i M. NOVÁK, «Der "König der Gerechtigkeit". Zur Ikonologie und Teleologie des "Codex" Hammurabi», *Baghdader Mitteilungen*, núm. 37 (2006), p. 131-156. Sobre els documents de la cort neosumèria, és de consulta obligatòria el treball ja clàssic d'Adam FALKENSTEIN, *Die neusumerischen Gerichtsurkunden I-III*, Munic, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1956-1957.

20. «Los juristas musulmanes realizaron una clasificación en tres categorías de delitos. En primer lugar, las infracciones castigadas con Talión o reparación legal, en estos casos si la víctima o sus herederos no ejercitan la acción penal, el juez puede aplicar una pena pero no el Talión./ En segundo lugar, las infracciones que ofenden a Dios contempladas en la Sharia: robo, fornicación, rebelión, beber vino, injuriar, etc. En estos casos el ejercicio de la acción penal podría ejercerlos en la práctica cualquier creyente, el ofendido puede perdonar, pero el derecho de gracia es más limitado. En tercer lugar, las infracciones con penas no determinadas en la Sharia, es el caso del Kanun, o decretos administrativos, la graduación de la pena queda al arbitrio del juez en la medida que atentan contra el orden social» (Pablo MANDIROLA BRIEUX, *Introducción al derecho islámico*, Barcelona, 1998, p. 101-102).

21. Es poden consultar, entre altres, Noel J. COULSON, *Historia del derecho islámico*, traducció castellana de María Eugenia Eyra, Barcelona, Bellaterra, 1998, i José AGUILERA PLEGUEZUELO, *Estudios de las normas e instituciones del derecho islámico de Al-Andalus*, Sevilla, Guadalquivir Ediciones, 2000.

22. Alcorà, 1011-11 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 739).

23. Alcorà, 1840 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 355).

24. José LÓPEZ ORTIZ, *Derecho musulmán*, Barcelona, Labor, 1932, p. 93.

25. En concret, Alcorà, 2178-2179 (p. 102-103), 2194 (p. 105), 545 (p. 181), 1612 (p. 337), 1733 (p. 341) i 4240-4243 (p. 559). Totes les pàgines citades corresponen a l'edició de Julio Cortés.

supòsit de l'incendi que provoca una explosió i s'estén als arços, de manera que si es destrueix el que s'havia plantat, segat o amuntegat, o fins i tot la terra mateixa, s'ordena que qui va encendre el foc ha de restituir el dany causat.²⁶ Aquesta llei de l'Antic Testament pot comparar-se amb diversos fragments d'obres de Pau i Ulpia recollits a *Mosaicorum et Romanorum legum collatio*,²⁷ compilació del segle v dC d'autor desconegut que té el mèrit de manifestar les concordances i dissonàncies amb certs fragments jurídics romans que, d'altra manera, s'haurien perdut, del Decàleg de Moisés.

La caracterització penal de l'incendi en el dret penal romà²⁸ es manifestà a través de diverses disposicions que, al costat de les relatives a la tala,²⁹ el recullen com l'acció més característica del dany a l'entorn.³⁰ La primera disposició que el recull és la Llei de les dotze taules,³¹ superada

26. Èxode, XXII, 6.

27. Consulto Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*. En concret, el *Mosaicorum et Romanorum legum collatio* (en endavant *Coll.*) ocupa les p. 573-577.

28. Alguns autors consideren que crida l'atenció el fet que, mentre que el dret civil de Roma ha estat durant segles objecte d'estudi i admiració, el seu dret criminal, en comparació, havia quedat descurat. Els romans mateixos semblen no prestar al seu dret criminal la mateixa atenció de ciència jurídica que caracteritza l'evolució del dret civil (J. Anthony C. THOMAS, «Desarrollo del derecho criminal romano», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXXII (1962), p. 7).

29. Vegeu Silvestre BELLO RODRÍGUEZ, «Algunas consideraciones en torno a la tala ilícita de árboles», a Aránzazu CALZADA GONZÁLEZ i Fermín CAMACHO DE LOS RÍOS (coord.), *El derecho penal: de Roma al derecho actual. Actas del VII Congreso Internacional y X Iberoamericano de Derecho Romano*, Madrid, Edisofer, 2005, p. 129-137.

30. José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 80.

31. Cito la Llei de les dotze taules a través de Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani*, p. 21-75, i Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 15-41. En concret, en la taula VIII, 10, D., 47, 9, 9 (Gai 1, IV *ad leg. XII tab.*), es castiga l'incendi dolós d'una casa o d'un munt de blat situat al costat d'un habitatge, amb la mort del qui l'havia causat a través del foc (*crematio*). En relació amb la pena de foc, s'assenyala que «era justo que quien hubiera causado un daño mediante el fuego, perezca por el fuego. Una especie de talión regulado por ley» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, Málaga, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Málaga, 1988, p. 73), després de ser immobilitzat amb fortes cordes i flagelat (Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 31, i també Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani*, p. 56). Segons Antonio Ortega Carrillo de Albornoz, «el precepto así reza: el que hubiese incendiado con mala intención y propósito deliberado una casa o el montón de grano puesto junto a ella, se manda que, atado y azotado sea quemado vivo; si el daño fue ocasionado en base a una circunstancia constitutiva de caso fortuito, que lo repare, y si no estuviese en grado de repararlo que sea castigado más levemente» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 74). Ortega assenyala que amb aquesta norma s'intenta obtenir, d'una banda, una correspondència entre el delictes i la pena, i, de l'altra, «se añade como ingrediente el elemento expiatorio como purificación por el fuego» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 30), amb la qual

en l'ordre jurídicossocial per l'avenç que representà en la valoració del comportament delictiu de l'incendi la *Lex Cornelia de sicariis et benefi-*

cosa s'aplica clarament el sistema talional. «El *talión* es una especie de revancha por la que una persona sufre un daño "tal" cual fue el que causó. Esto está establecido así por la naturaleza y por la ley en estos términos: "Al que causó un daño impóngasele un castigo similar". De donde también aquello de la ley (Mt 5, 38): "ojo por ojo, diente por diente". El talión se establece no solo para la reparación de una ofensa, sino también para la recompensa por un beneficio. Es, por lo tanto, una palabra aplicable tanto a las afrentas como a los favores» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 24, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. 1, p. 535). Per a Antonio Ortega Carrillo de Albornoz, com es reitera amb freqüència, «*talio* deriva de *talís* que significa igual o semejante» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 29, n. 48). Segons sembla, l'incendi dolós era inclòs entre els delictes d'homicidi, pel perill que comportava per a la vida humana (Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, traducció castellana a partir de l'alemany d'E. Dorado, Bogotà, Temis, 1991, p. 514). Tanmateix, això no impedia que es pogués considerar també en general com un cas de danys —el dany pot ser causat per dol o culpa, o bé pot resultar d'un cas fortuït o de força major; en el dany dolós, l'autor actua de forma maliciosa o intencional i queda obligat a rescabalar el perjudici causat, a més que li comporta una sanció penal, mentre que en el dany causat culposament la conducta és negligent, descurada o no previsor, i es produeix un il·lícit civil que únicament origina el naixement d'un deure d'indemnitzar o reparar el dany. Per la seva part, ningú no respon dels danys causats de forma fortuïta —que són a càrrec de la víctima—, la qual cosa des del punt de vista crematístic resulta més beneficiosa, atès que de l'exercici de l'acció d'homicidi no es deriva de forma automàtica cap indemnització als qui han estat perjudicats per l'incendi. Segons el contingut de la taula VIII, 10, de la qual m'ocupo, cal diferenciar dos supòsits clarament determinats per Gai. En el primer, el causant intencional del foc d'una «construcción o un depósito de grano situado junto a una casa» (César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, p. 24-25), entenent per *construcción* tot tipus d'edificis («pero bajo la denominación de construcción se comprenden todo tipo de edificios»; Gai, 4, *ad leg. XII tab.*; vegeu César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, que recull el «Comentario de Gayo a la ley de las XII Tablas», en sis llibres, en concret p. 57), ha de ser castigat amb la pena de foc; en cas contrari, la regla és que l'incendiari únicament ha de reparar el dany; ara bé —s'assenyala l'excepció—, si l'incendiari per un cas fortuït és insolvent, se l'ha de sancionar amb un càstig més lleu, «encerrado en prisión y azotado pero no más allá» (segons el que suposa Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 74). S'observa que en aquest supòsit el càstig és més lleuger que el que resultava aplicable als deutors insolvents, els quals freqüentment eren penats amb la pena capital o amb la venda com a esclaus en algun mercat. Es poden trobar múltiples respostes a qüestions relacionades amb la insolvència des del punt de vista històric jurídic en dues excel·lents monografies: Patricia ZAMBRANA MORAL, *Derecho concursal histórico I: Trabajos de investigación*, Barcelona, Cometa, 2001, i Patricia ZAMBRANA MORAL, *Iniciación histórica al derecho concursal: Planteamientos institucionales*, Màlaga, Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico de la Universidad de Málaga, 2001. En tot cas, el precepte denota la importància de l'agricultura en la societat romana de l'època, ja que «tratan de proteger las cosechas, se da un trato especialmente severo a quienes con su actitud ponen en peligro la supervivencia de los grupos familiares robando o destruyendo las cosechas de las que dependen» (vegeu César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, que recullen les «Observaciones sobre la Ley de las XII Tablas y el comentario de Gayo», p. 879).

cis,³² que establí de manera precisa el caràcter de delictes públics de l'incendi i, consegüentment, perseguible d'ofici per la gravetat d'aquesta conducta delictiva. Posteriorment, una altra disposició punitiva continguda en la *Lex Julia de vi publica*³³ incriminava els qui, amb l'objecte principal de promoure trastorns de l'ordre públic, cremaven i entraven per la força en propietats alienes o feien qualsevol altre acte de violència general o particular que tingués com a fi la sedició o els motins, i ponderava de forma casuística diverses hipòtesis en virtut de l'ús de determinats mitjans concrets de comissió.³⁴ Es troben també disposicions relatives a la conducta incendiària —i recupero ara una idea expressada en línies anteriors— en les conegudes sentències de Pau, i, en aquest sentit, s'observen similituds entre el passatge de l'Èxode³⁵ mencionat anteriorment i les *Sententiarum receptorum libri quinque qui vulgo Iulio Paulo adhuc tribuuntur*.³⁶

32. Vegeu la nota 28.

33. Aquesta llei apareix recollida a D., 48, 6, i C., 9, 12, 13.

34. En concret, aquesta llei s'aplicava al que «en reunió, concurs, torba o sedició» ocasionés un incendi (D., 48, 6, 5 (Marc. XIV Inst.)).

35. Cfr. D. THOMAS i D. WINTON (ed.), *Documents from Old Testament Times*, Londres i Nova York, Harper, 1958.

36. PS, 5, 20 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406). En aquest text, sota la rúbrica «De incendiariis» es recullen una sèrie de sancions relatives a diversos supòsits d'incendi que mereixen ser comentats en virtut de diversos criteris que havien de tenir-se en compte, a saber, si es tracta d'un incendi dolós o d'un incendi simplement culpós, així com si té caràcter fortuït, si l'incendi ha tingut lloc en una casa de ciutat o en el camp; a més, s'ha de tenir en compte si l'incendi es produeix en plantacions o sembrats, vinyes, oliveres o en altres tipus d'arbres; destaquem també la importància que les fonts donen als subjectes causants de l'incendi, ja que de la seva condició jurídicossocial depèn la imposició de distintes penes. S'aplica la pena capital si l'incendi es produeix a la ciutat i amb la intenció de robar (PS, 5, 20, 1, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406; Coll., 12, 4, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574), mentre que la mateixa acció desenvolupada en l'àmbit rural és castigada de manera més lleu, atès que en el cas d'un incendi d'una casa o vila que se suposa que ha estat motivat per enemistat, el càstig és la *relegatio in insulam* per als incendiàries de classe social superior (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406). «Es *relegado* aquel a quien le acompañan sus bienes; *deportado*, aquel a quien no le acompañan», segons Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 29, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535), mentre que el treball a les mines (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 31, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535: «la *mina* es el lugar al que se deporta a los exiliados para extraer minerales o cortar el mármol en placas») o els treballs públics s'aplicaven als menys afavorits (PS, 5, 20, 2, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406; Coll., 12, 2, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574). Un supòsit distint és l'incendi causat per accident, no per enemistat, en una casa de lloguer o una vila, i aquest tipus de dany causat pel foc havia de remetre's al fur perquè els veïns fossin rescabats dels danys (vegeu Pau en el *Libro singular de las penas de los campesinos*, sota el títol «De los abigeos», recollit a Coll., 12, 6, 1, a

En relació amb la consideració juridicopenal de l'incendi, d'acord amb els diversos passatges consultats, els juriconsults de l'època de l'Imperi, seguint el criteri de la Llei de les dotze taules, diferenciaven la conducta incendiària que presentava perill de mort de la que presentava només dany en la propietat. En el primer cas, la incloïen dins l'homicidi, i, en el segon, la consideraven dany qualificat i, per tant, delictes extraordinaris; per a valorar-lo de la primera manera, era necessari que s'hagués realitzat amb dol, mentre que per a incloure'l dins del segon grup

Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574). De tot el que s'ha comentat fins a aquest moment es poden extreure dues conclusions: la primera és que l'enemistat és una circumstància constitutiva de l'incendi d'un edifici rústic (vegeu específicament, entre molts altres, David Frederick EPSTEIN, *Inimicitiae in Roman society*, Michigan, Ann Arbor, 1982, i, més recentment i centrada fonamentalment en el dret penal espanyol medieval, Patricia ZAMBRANA MORAL, «Revenja privada i venjanja de la sang en el dret penal espanyol medieval: estat de la qüestió en els inicis del 2005», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 5 (2005), p. 99-140, esp. p. 117-140) i la segona és la comprovació en les fonts consultades del variable tracte legal que sofrien els incendiàries, quant a la imposició de sancions penals, conforme a l'estatus social al qual pertanyien (sobre la diferència d'aquestes classes socials, vegeu els treballs clàssics de G. CARDASCIA, «L'apparition dans le droit des classes d'honestiores et d'humiliores», *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, vol. XXVIII, núm. 4 (1950), p. 305-337 i 461-485, i G. CARDASCIA, «La distinction entre honestiores et humiliores et le droit matrimonial», a *Studi in memoria di E. Albertario*, vol. II, Milà, Giuffrè, 1953, p. 655-667; Peter GARNSEY, *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1970, i M. I. FINLEY (ed.), *Studies in Ancient Society*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1974. Més recentment, Paul VEYNE, *La sociedad romana*, traducció castellana de Pilar González Rodríguez, Madrid, Mondadori España, 1990; A. KURT, (ed.), *Social struggles in archaic Rome: New perspectives on the conflict of the orders*, Maiden, Blackwell, 2005, i Rafael GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, «Casio Dion y los motivos (¿fiscales?) de la concesión (¿universal?) de la ciudadanía», a E. CALDERÓN MORALES i M. VALVERDE (ed.), *Koinòs Lógos: Homenaje al profesor José García López*, vol. I, Múrcia, Universidad de Murcia, 2006, p. 381-395), qüestió que ja he tractat. El mateix tipus de sanció, amb la desigualtat legal esmentada, segons si es tracta d'honestiores o d'humiliores, s'imposa per a l'incendi dolós de sembrats, vinyes o camps d'oliveres (PS, 5, 20, 5, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406, i *Coll.*, 12, 3, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573). Altres supòsits recollits en les conegudes sentències de Pau fan referència al supòsit d'incendi culpós vinculat al fortuït i igualment penat (PS, 5, 20, 3, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406). En concret, «incendios fortuitos son los que se escapan hasta las tierras del vecino por accidente de un fuerte viento o por descuido del que pone fuego. Si por eso, una mies o una viña u olivos o árboles frutales se quemaran, se resarciría el daño causado con la estimación pecuniaria» (*Coll.*, 12, 2, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573). Les sentències de Pau també tracten la comissió del delictes d'incendi per un serf (PS, 5, 20, 4, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406, i *Coll.*, 12, 3, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573), hipòtesi en la qual era possible que l'amo pogués entregar l'esclau a la víctima com a reparació del dany causat. Es tracta d'un supòsit de *noxae deditio*, considerada la facultat que es reconeix a la persona que té potestat sobre l'autor d'un delictes perquè no abandoni a la víctima, que en virtut del delictes adquireix sobre ell un vertader dret (s'obtenen algunes respostes a Carolina NAVARRO HORTELANO, «Simi-

solament s'exigia l'existència de l'incendi en general.³⁷ El Digest insisteix a consignar la gravetat de la pena amb la qual es castiga la conducta d'incendi i recull supòsits que es fixen tant en els mòbils de l'incendi com en el lloc de la comissió, i castiga especialment els produïts dins el recinte d'una població, pel major perill de propagació de les flames, i, com en els restants textos jurídics romans, castiga amb més o menys severitat segons la categoria social i jurídica del subjecte que protagonitza l'acte incendiari.³⁸ Pel que fa a Ulpia, són diversos els passatges continguts en el Digest que tracten la regulació de l'incendi. En un d'aquests passatges, sota el títol «Dels naufrags i incendiaris» es fa referència a la ja esmentada *Lex Cornelia*, que disposava que es prohibís l'aigua i el foc a tots els incendiaris,³⁹ si bé per a l'establiment d'altres càstigs havien de tenir-se en compte les circumstàncies que envoltaren l'incendi i es diferenciava el provocat intencionadament⁴⁰ del que es produïa de forma no voluntària, respecte al qual els causants «casi siempre son perdonados, a no ser que haya sido por amplia e incauta negligencia o por diversión».⁴¹ En altres fragments, Ulpia es mostra molt minucios i recull diversos supòsits en els quals considera aplicable la Llei aquília,⁴² de la qual els

litudes en supuestos de noxae deditio servi fructuari», *Boletín de la Facultad de Derecho de la UNED*, núm. 14 (1999), p. 229-246; també en el cas de l'incendi produït deliberadament (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, PS, 5, 3, p. 388-389), sense diferenciar entre l'edifici situat a la ciutat i el situat al camp, que també apareix castigat amb la màxima pena (PS, 5, 3, 6, p. 389). En el supòsit que l'incendi s'ocasionés amb negligència, mitjançant un motí o un tumult —circumstància que ja havia estat tinguda en compte en la *Lex Iulia de vi publica*—, el causant havia de ser condemnat a pagar el doble dels danys causats (PS, 5, 3, 6, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 389).

37. Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, p. 517.

38. Tracten aquesta idea, entre altres, Antonio GUARINO, *La condanna nei limiti dei possibile*, Nàpols, Jovene, 1978; Giuseppe BRINI, *Della condanna nelle legis actiones*, Roma, G. Bretschneider, 1978, i Richard A. BAUMAN, *Crime and punishment in ancient Rome*, Londres i Nova York, Routledge, 1996.

39. «Del mismo modo, los romanos privaban del agua y el fuego a algunos condenados, porque el aire y el agua están al alcance de todos y a todos se les dan y, en cambio, ellos no disfrutan de lo que la naturaleza concede a todo el mundo» (Isidoro de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 38, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 537).

40. D., 47, 9, 12 (Ulp., 8, *de officio proconsulis*); *Coll.*, 12, 5, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573.

41. D., 47, 9, 12 (Ulp., 8, *de officio proconsulis*); *Coll.*, 12, 5, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573-574.

42. D., 9, 2 (Ulp., 18, *ad ed.*). És de tots conegut que la *Lex Aquilia* fou en realitat un plebiscit que es votà a proposta del tribú Aquili (D. 9, 2, 1, 1 (Ulp., 18, *ad ed.*)) vers el segle III aC i que omplí el buit legal existent respecte al dany causat injustament, delictes civils que els romans anomenaven *damnum iniuria datum*, que la Llei de les dotze taules només considerava per a alguns casos de danys específics, com el que provocava un quadrúpede, o la introducció d'un ramat en una finca aliena per a pasturar, o la tala d'arbres,

capítols primer⁴³ i tercer es referien al dany causat injustament. En aquests supòsits la Llei aquília inclou, en concret, l'incendi que crema accidentalment una casa de lloguer, o la incendia, així com el mateix cas ocorregut en una arbrada o una vila.⁴⁴ Igualment es castiga l'incendiari amb la pena capital si ha cremat una casa de lloguer amb dol.⁴⁵ Per la seva banda, si algú vol cremar una casa de lloguer i el foc també arriba a la casa de lloguer d'un veí, queda obligat per la Llei aquília en favor del veí, de manera que també és responsable envers els seus llogaters de les coses cremades d'aquests.⁴⁶ Diferent hipòtesi és la constituïda per la crema de palla (rostolls) en una finca pròpia, que fa que el foc s'escampi al predi veí i també el cremi.⁴⁷ La solució no pot ser en aquesta ocasió, segons Ulpia, que recull Cels, l'aplicació de la Llei aquília, ja que «si el fuego del que incendiaba paja se escapó, ése no queda obligado por la ley Aquilia, sino que debe ser demandado por el hecho, porque no había quemado precisamente ahí, sino mientras hacía otra cosa, así el fuego avanzó».⁴⁸

o l'incendi de cases i collites, entre altres situacions, les quals eren castigades amb diferents sancions, i s'arribava en certs supòsits a aplicar la pena capital (Giuseppe VALDITARA, «Damnum Iniuria Datum», a Javier PARICIO (coord.), *Derecho romano de obligaciones: Homenaje al profesor José Luis Murga Gener*, Madrid, 1994, p. 825-885. Cfr. Sonia MOLLÁ NEBOT, «Relación entre iniuria e iniuria iudicis», a José Luis LINARES, Tomàs de MONTAGUT, Encarnació RICART i Victoria SANSÓN, *Liber amicorum Juan Miquel: Estudios romanísticos con motivo de su emeritazgo*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2006, p. 685-702). Els beneficis d'aquesta llei s'aplicaven a altres supòsits considerats anàlegs per la jurisprudència, per la qual cosa podia exigir-se responsabilitat a qui empenia un negoci sense tenir coneixement per ell o pel metge que produïa danys a causa de la seva ignorància. Així, la responsabilitat exigida per la Llei aquília s'aplicava no només als danys causats intencionadament, és a dir, dolosament, sinó també als ocasionats culposament per inadvertència de qui havia d'haver-ho previst (Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, p. 505). Sobre la Llei aquília, es mostren molt documentats Sandro SCHIPANI, *Responsabilità «ex legge aquilia», criteri di imputazioni e problema della «culpa»*, Torí, G. Giappichelli, 1969; Giovanni CAZZETTA, *Responsabilità aquiliana e frammentazione del diritto comune civilistico*, Milà, Giuffrè, 1991; Amelia CASTRESANA, *Nuevas lecturas de la responsabilidad aquiliana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2001; Francesco M. de ROBERTIS, *Damnum iniuria datum: la responsabilidad extra-contrattuale nel diritto romano, con particolare riguardo alla lex Aquilia de damno*, Bari, Cacucci Editore, 2002, i Alessandro CORBINO, *Il danno qualificato e la lex Aquilia*, Pàdua, CEDAM, 2008.

43. D., 9, 2, 2 (Gai, 7, ed. prov.).

44. D., 9, 2, 27, 7 (Ulp., 18, ad ed.); Coll., 12, 7, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

45. Coll. 12, 7, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

46. D., 9, 2, 27, 8 (Ulp., 18, ad ed.); Coll., 12, 7, 3, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

47. Coll. 12, 7, 4, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

48. Coll., 12, 7, 5, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

Altres supòsits recollits en el Digest també fan referència a l'incendi provocat o afavorit per la negligència dels esclaus. Un dels supòsits tracta el cas en què un serf de l'arrendatari casualment s'ha adormit a prop del forn del masover i provoca que la vila s'hagi cremat. En aquest cas, Ulpia treu a col·lació Neraci, qui escriu que, demandat el masover, aquest ha de respondre per l'acció de locació, si fou negligent en elegir els servents. Ara bé, si un dels esclaus va encendre el forn i l'altre el va custodiar negligentment i es va produir l'incendi, cal preguntar-se —i així ho fa Ulpia— si és possible demanar responsabilitats al masover. La resposta és negativa i, segons la seva opinió, la Llei aquília queda sense efecte, perquè el qui no va custodiar, no va fer res, i el que correctament va encendre el foc del forn, no va cometre cap falta.⁴⁹

Tampoc no es pot demandar, basant-se en la Llei aquília, el qui té un forn adossat a una paret comuna per aquest sol fet, perquè no queda obligat per un dany injust encara no produït; únicament pot exercitar una acció si la paret es crema, però no abans que es produeixi el dany, per la qual cosa si només hi ha foc i el veí tem que se li causi dany, és suficient la caució de dany temut.⁵⁰ Per altra part, es recull el supòsit en què els esclaus d'un masover, sempre que aquest no en tingui la culpa, hagin cremat una casa de camp, cas en què Ulpia, tenint en compte l'opinió de Pròcul, assenyala que el masover queda obligat o per l'acció de locació o per la de la Llei aquília, de tal manera que el masover pot entregar els esclaus en compensació pel dany, i si la cosa es va jutjar en un judici, no se n'ha de demanar novament un altre. La solució seria una altra si el masover tingués esclaus perillosos, perquè en aquest supòsit hauria de respondre del dany injust per haver-los tingut.⁵¹ Curiós és el cas de les abelles pròpies que volen cap a les d'un altre i aquest les crema. Competeix en aquest supòsit l'aplicació de la Llei aquília.⁵²

Des de l'òptica urbanística romana i la seva relació amb el medi ambient,⁵³ cal partir de la consideració que el que en els nostres dies s'entén per *normes urbanístiques* fou englobat pel dret romà en el concepte més ampli de *limitacions al dret*

49. D., 9, 2, 27, 9 (Ulp., 18, *ad ed.*); Coll., 12, 7, 7, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575.

50. D., 9, 2, 27, 10 (Ulp., 18, *ad ed.*); Coll., 12, 7, 8, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575.

51. D., 9, 2, 27, 11 (Ulp., 18, *ad ed.*); Coll., 12, 7, 9, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575-576.

52. D., 9, 2, 27, 12 (Ulp., 18, *ad ed.*); Coll., 12, 7, 10, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 576.

53. Sobre la importància que atorgaven els romans a l'edificació respectuosa amb el medi ambient es mostra molt documentat Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 30-36. Especificament sobre aquests

de propietat, que poden definir-se com les restriccions a l'ús de la cosa pròpia, imposables per llei, o bé en interès de la coexistència social, o bé en interès dels propietaris veïns o límits.⁵⁴ Les primeres eren limitacions de dret públic de caràcter inderogable, mentre que les segones representaven acotacions de dret privat, susceptibles de ser derogades mitjançant un pacte o una estipulació entre els veïns.⁵⁵ Dins d'aquest context, per a evitar el més que probable dany que pogués produir-se a través dels incendis, es dictaren algunes normes reguladores de la distància entre els edificis. En concret, una antiga prescripció de la Llei de les dotze taules ordenava que es deixés entorn de l'edifici un espai lliure o una franja de terreny,⁵⁶ anomenada *ambitus*⁵⁷ (que correspon al *iter limitare* de les finques

aspectes, veiem necessari consultar l'excel·lent treball de Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial: A propósito de una constitución de Zenón*, Màlaga, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Malaga, 2000, que recull el contingut de la seva tesi doctoral i està centrat en l'anàlisi exhaustiva d'una disposició de l'emperador isàuric esmentat, en concret «De aedificiis privatis», recollida a C., 8, 10, 12, i a la qual l'autora considera «la norma de derecho urbanístico más importante en la historia del derecho romano» (Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 17). Vegeu també Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GERREZ KRAEMER i Belén MALAVE OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, Madrid, Dykinson, 2011, p. 409-426, centrat en la protecció de les aigües.

54. Vegeu Pietro BONFANTE, *Las relaciones de vecindad*, traducció castellana, pròleg, concordances i apèndix d'Alfonso García-Valdecasas, Madrid, Ed. Reus, 1932; Rodolfo CARAVELLA, *Le limitazioni del dominio per ragione di vicinanza in diritto romano*, Roma, L'Erma di Bretschneider, 1971, i Jérôme CARCOPINO, *La vida cotidiana en Roma en el apogeo del Imperio*, traducció castellana de Mercedes Fernández Cuesta, 4a ed., Madrid, Temas de Hoy, 1996. Més recentment, s'obtenen nombrosos aclariments a M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad en derecho romano*, Còrdova, Publicaciones de la Universidad de Còrdova i Obra Social y Cultural Cajasur, 1999.

55. Sobre les limitacions a la propietat immobiliària urbana es pot consultar Francesco M. de ROBERTIS, *La espropiazione per pubblica utilità nel diritto romano*, Roma, L'Erma di Bretschneider, 1972, i M. de FRESQUET, «Principes de l'expropriation pour cause d'utilité publique à Rome et à Constantinople jusqu'à l'époque de Justinien. Des limitations apportées par les lois au droit de propriété tant dans l'intérêt général que dans l'intérêt privé», *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. 58 (1980), p. 97-132.

56. Tab., VII, 1. César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, p. 16.

57. Poden veure's precisions molt clares sobre el concepte d'*ambitus* a la veu *G. Humbert*, a Charles DAREMBERG i E. SAGLIO (dir.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, París, 1877 (reed. anastàtica: vol. I (A-B), Graz, Akademische Druck, 1969, p. 223-224). Consulteu també Adolf BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1953, col·l. «Transactions of the American Philosophical Society», vol. 43, part. 2 (reed. anastàtica: Filadèlfia, 1980, p. 361), i Ludwig Moritz HARTMANN, «Ambitus», a August von PAULY, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. I, *Alexandros bis Apollokrates*, 2a ed., Stuttgart, Metzler, 1894, col. 1800-1803.

rústiques o «spatium illud, quod inter vicinas aedes intercedere necesse erat»). Aquest espai lliure era en total de cinc peus,⁵⁸ és a dir, dos peus i mig per part de cada edifici.⁵⁹ Així ho entenia Isidor de Sevilla, el qual el defineix com «el espacio de dos pies y medio que se deja entre dos edificios vecinos para permitir la circulación entre ellos».⁶⁰ L'*ambitus* aviat caigué en desús i les cases foren construïdes amb murs mitjancers per necessitats d'espai, ja que Roma i altres ciutats havien d'albergar una població cada vegada més nombrosa que habitava tant en les cases senyoriales (*domus*) com en els grans edificis de pisos, normalment destinats al lloguer (*insulae*).⁶¹ Neró, al segle I dC, va voler posar remei i correcció a aquesta situació, tot aprofitant les funestes i ominoses conseqüències del grandió incendi de Roma de l'any 64, que va durar vuit dies i va significar la devastació i la destrucció parcial d'almenys deu regions augustals (de les catorze en què August havia dividit la ciutat),⁶² i, entre altres coses, va ordenar que les cases es construïssin alienades i separadament, sense parets mitgeres, encara que es desconeixen l'ajust i les mides concretes en peus que establí.⁶³ En tot cas, aquestes disposicions de

58. Supera notablement Ugo COLI, «Ambitus aedium», a Antonio AZARA i Ernesto EULA (dir.), *Novissimo Digesto Italiano*, vol. I, Torí, Unione Tipografico Editrice Torinese, 1979, p. 536-537, en el criteri de fixació de la mesura del peu romà, Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 39-40, qui, partint, per una banda, de les dificultats procedents de la consideració que la base del peu era la unitat del sistema de longitud romà i que aquest tenia en compte tant el sistema duodecimal d'origen itàlic, la unitat base del qual era l'unça, com el decimal de procedència grega, fonamentat en el *digitus*, i, per altra banda, de la constatació de les divergències existents entre el peu romà oficial (*monetalis*) i els empleats fora de la metròpolis, arriba a la conclusió que l'equivalència del peu oficial es pot xifrar en 0,296 metres.

59. Sobre l'amplada de l'espai esmentat, que per a uns, la majoria dels autors, era de cinc peus en total, dos peus i mig per a cada veí, i que per als altres, tanmateix, era d'un total de dos peus i mig i, per tant, un peu i quart per a cada veí, són diferents les opinions manifestades pels autors. Cfr. André PELLETIER, *L'urbanisme Romain sous l'Empire*, París, Picard, 1982.

60. Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 16, 12, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 258-260.

61. L'expressió es mantenia en època moderna. Pilippe VICAT, *Vocabularium juris utriusque ex variis ante editis, praesertim ex Alexandri Scoti, Jo[hannis] Kabl, Barn[abae] Brissonii, et Jo[hannis] Gott[lieb] Heineccii accessionibus*, vol. I, Venècia, 1767, p. 930, precisa que «insula vulgari significatu locum denotat, qui andique aquis ambitur», però, a més, adverteix que «insula etiam dicitur domus, ab aliis separata, nec conjuncta vicinis parietibus». Pedro de Salas el tradueix com «isla de casas que por ningún lado está junto con otra, y por todos tiene calle» (Pedro de SALAS, *Compendium latino-hispanicum utriusque linguae veluti lumen*, Madrid, Typographia Ibarriana, 1830, p. 354).

62. Antonio GARCÍA BELLIDO, *Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo*, 3a ed. renovada, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2009, p. 116. Vegeu també Juan Antonio ARIAS BONET, «Sobre la denuncia de obra nueva en el derecho romano clásico», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLII (1972), p. 291-306.

63. Segons Tàcit, Neró ordenà que les cases destruïdes «fuesen reedificadas [...] alineadas y formadas calles más anchas, limitando la altura de las casas, y añadiéndoles porches en los frentes de las

Neró estaven fonamentades sorprenentment en la protecció contra els incendis.⁶⁴ També Trajà promulgà normes en aquest mateix sentit.⁶⁵ Més tard, a partir del segle IV, se succeïren les normes sobre distàncies, sobretot en relació amb els edificis públics. Una constitució de Constantí de l'any 329 establia una distància mínima de cent peus al voltant dels magatzems públics per a evitar el perill d'incendis.⁶⁶ Dins el dret justinianeu i respecte a les distàncies entre edificis públics sense distinció particular entre si i edificis privats, Arcadi, Honori i Teodosi II prescriguren l'any 406 que s'havia de deixar un espai lliure de quinze peus,⁶⁷ i aquesta constitució fou incorporada al Codi de Justinia.⁶⁸

Per als edificis privats (tant *domus* com *insulae*),⁶⁹ la norma general sobre distàncies fou establerta en la coneguda constitució de l'emperador d'Orient, Zenó,⁷⁰ «De aedificiis privatis»,⁷¹ ja mencionada en una nota redactada en grec i

insulas para protegerlas del fuego [...] Los edificios habían de ser construidos en sus partes esenciales sin vigas de madera [...] Entre casa y casa no debía haber paredes comunes sino tener cada una las suyas propias. Estas ordenanzas dictadas por la necesidad fueron bien acogidas, dando ornato a la ciudad nueva» (*Annales*, 15, 43).

64. Sembla que aquestes mesures foren aplicades a Hispània, específicament en la remodelació d'Itàlica, a la qual aquest últim emperador concedí la categoria de colònia. Ell mateix es féu càrrec de les despeses d'engrandiment i reordenació de la colònia, de manera que els arquitectes imperials portaren a terme un pla urbanístic a costa de l'emperador que es plasmà en el nou traçat que es donà a la ciutat en el segle II, cosa que es va fer seguint amb meritòria i laudable escrupolositat allò que ordenà Neró l'any 64 (nota anterior).

65. Antonio GARCÍA BELLIDO, *Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo*, p. 114.

66. C. Th., 15, 1, 4 (consulta Paul KRUEGER i Theodor MOMMSEN (ed.), *Codex Theodosianus: Pars posterior*, Hildesheim, Weidmann, 1990).

67. C. Th., 15, 1, 46.

68. C., 8, 10, 9. Consulteu el documentat treball de Wilhelm SIMSHÄUSER, «Sozialbindungen des Eigentums im römischen Bauwesen der späteren Kaiserzeit», a Vincenzo GIUFFRÈ (ed.), *Sodalitas: Scritti in onore di Antonio Guarino*, vol. IV, Nàpols, Jovene, 1984, p. 1793-1814.

69. Val la pena tenir en compte l'anàlisi que sobre aquests dos conceptes realitza Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 51-58, qui completa les consideracions exposades molts anys abans per Raissa CALZA, «La preminenza dell'insula nella edilizia romana», *Monumenti Antichi*, núm. 23 (1915-1916), p. 541-608.

70. Sobre la figura política de Zenó, màxim dirigent de Constantinoble entre els anys 474 i 491, es pot consultar Frederick P. BROOKS, «The Emperor Zenon and the Isaurians», *English Historical Review*, núm. 8 (1893), p. 202-238; Adolf LIPPOLD, «Zenon, römischer Kaiser», a *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, vol. X, *Xenobia bis Zythos*, Munic, 1972, col. 149-213, i Louis BRÉHIER, *Les institutions de l'empire byzantin*, París, 1970, p. 16, 22, 23, 90, 101, 112, 206, 255, 273 i 347.

71. C., 8, 10, 12. Consulteu les *Zenonianae constitutiones* en relació amb C., 8, 10, 12, a Adolf BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1953, col.1. «Transactions of the American Philo-sophical Society», vol. 43, part. 2, p. 771-772.

que la doctrina ha situat al final del segle v.⁷² La llei de Zenó es publicà originalment per a Constantinoble, però s'estengué a tot l'Imperi per Justinià, qui va ordenar la seva aplicació general a totes les ciutats l'any 531.⁷³ Concretament, Zenó va ordenar en la seva norma que s'havia de guardar un espai de dotze peus intermedis (respecte a la qual cosa es poden establir, no obstant això, certes matisacions)⁷⁴ entre edificis veïns, és a dir, 3,54 metres segons l'equivalència ja analitzada en nota, sense que els propietaris tinguessin la possibilitat de pactar una altra distància.⁷⁵

Altres disposicions urbanístiques de dret públic per a evitar incendis i que reglamentaven, per tant, també les relacions de veïnatge, foren dictades per l'emperador malalt Zenó⁷⁶ en relació amb les construccions particulars, com les terrasses i els balcons, i prohibien que el que s'havia fet en un lloc es portés a terme en carrers estrets, com també construir aquests elements amb fusta, perquè era un material perillósament combustible.⁷⁷ Moltes d'aquestes disposicions incorporades a la legislació justiniana foren tingudes en compte per emperadors posteriors que van a trobar en l'*Hexabiblos*, manual de dret civil bizantí escrit l'any 1345 per Constantí Harmenopoulos,⁷⁸ la seva persistència i continuació.⁷⁹ L'*Hexabiblos* recull, a més, les normes urbanístiques de l'arquitecte Julià d'Ascaló,⁸⁰ enquadrable entre el final del segle v i mitjan segle vi. En relació amb el foc, s'estableixen

72. Vegeu, sobre la Constitució de Zenó, també el que precisa Wilhelm SIMSHÄUSER, «Sozialbindungen des Eigentums», p. 1803-1805.

73. C., 8, 10, 13.

74. C., 8, 10, 12, 3.

75. C., 8, 10, 12, 2.

76. L. I. CONRAD, «Zeno the Epileptic Emperor: Historiography and Polemics as Source of Realia», *Byzantine and Modern Greek Studies*, núm. 24 (2000), p. 61-81.

77. Antonio PÉREZ, *Praelectiones in librum octavum Codicis Iustiniani*, Roma, 1828, p. 212, ad C., 8, 10, 12, 5, fa referència a la conveniència de fer-los mantenint certes distàncies entre els edificis construïts, els uns davant dels altres i mai a menys de deu peus comptats des del sòl. Respecte a aquesta qüestió, Denis Godefroy (1549-1622), en el seu comentari al *Corpus iuris civilis* (Frankfurt am Main, 1663, ad C. 8, 10, 12), precisa que a les províncies estava permès construir *moeniana*, però, tanmateix, no ocorria el mateix a Roma, on no sempre estava autoritzat (col. 702, ad notes c i d).

78. Elena QUINTANA ORIVE, «Un manual de derecho bizantino: el Hexabiblos de Constantinus Harmenopoulos», *Anuario Jurídico y Económico*, núm. 41 (gener 2008), p. 273-285, constata que va estar vigent a Grècia fins el 1946.

79. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 101. Aquest extraordinari treball de Ribalta ens mostra les concordances entre el *Corpus iuris civilis* i l'*Hexabiblos*, passant per les *Basilicorum libri LX* i les *Julianus Ascalonitas*, a les p. 102-104, a les quals remeto expressament en relació amb tots els fragments de dret romà que he esmentat abans.

80. Vegeu Catherine SALIOU, *Le traité d'urbanisme de Julien d'Ascalon: Droit et architecture en Palestine au VIe siècle*, París, De Boccard, 1996.

certes correspondències entre el tractat de Julià d'Ascaló, l'*Hexabiblos* i les *Ordinacions d'En Sanctacília*, com es veurà en pàgines posteriors.⁸¹

Després d'aquest breu recorregut històric per les normes referents a la regulació jurídica dels danys ocasionats pel foc que he considerat més rellevants, especialment les del dret romà, per la influència que després van exercir en l'àmbit territorial català, entraré de ple en l'objecte central de la investigació.

Com tothom sap, Font i Rius distingeix tres etapes en el dret medieval català.⁸² La primera correspon a la incorporació de bona part del territori al domini carolingi (segles VIII-X),⁸³ la segona coincideix amb el domini comtal català, independent dels sobirans ultrapirenaics (segles X-XIII),⁸⁴ i, per acabar, hi ha l'època del desenvolupament del Principat (segles XIII-XV). Els orígens del dret territorial català es reconduïxen, per tant, al regne franc. Quan es produí l'ocupació musulmana, els *hispani* (Marca Hispànica)⁸⁵ de Catalunya es regien pel dret visigot, que aconseguiren conservar gràcies al principi de la personalitat de les

81. Segueixo en aquesta comparativa Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 105.

82. Sobre l'ingent obra historicojurídica del mestre de mestres, degà dels historiadors del dret, el nonagenari doctor Font i Rius, es pot consultar Josep Maria MAS SOLENCH, *Bibliografia del Dr. Josep M. Font i Rius*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2005. Vegeu també AQUILINO IGLESIA FERREIRÓS, «La creación del derecho en Cataluña», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLVII (1977), p. 99-423.

83. Es troben algunes respostes a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. I (1964), p. 29-75; Joseph BALON, *Regard sur le droit, sur la société et sur les institutions de la Catalogne à l'époque carolingienne*, Lovaina-París, Nauwelaerst, 1970, i M. ZIMMERMANN, «L'usage du droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. IX (1973), p. 223-281. És obligatòria la cita en aquest tema de l'obra de Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, edició a cura de Jaume Sobrequès i Callicó, vol. I, *La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986, i, sobretot, Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia*, també amb edició a cura de Jaume Sobrequès i Callicó, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, 3 vol. (ed. facsímil del vol. III a cura de Jaume Sobrequès i Callicó). Podem veure també l'obra titulada *El domini carolíngi a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009. Més recentment, Philippe SÉNAC, *Los soberanos carolingios y al-Andalus (siglos VIII-IX)*, traducció castellana a cura de Beatriz i María José Molina Rueda, Granada, Universidad de Granada, 2010.

84. Vegeu Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes catalans*, 3a ed., 1a reimpr., Barcelona, Vivens Vives, 1983, i Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, edició a cura de Jaume Sobrequès i Callicó, vol. II, *La formació de la Catalunya independent*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986.

85. Vegeu, entre altres, Petrus de MARCA, *Marca Hispanica [sive Limes Hispanicus]*, reproducció facsímil de l'edició de París (Franciscus Muguët, 1688), Barcelona, Base, 1972 (hi ha una versió catalana a cura de Joaquim Icart, Barcelona, Arts Gràfiques C. N. Gibert, 1965). Utilitzem el terme

lleis. Per aquesta raó persistí l'aplicació del *Liber iudiciorum*. Tanmateix, com que no tenien un sistema polític propi, els territoris catalans es veieren subjectes a normes superposades al *Liber* dictades pels reis francs, que, malgrat que reconeixien el dret visigot, en la pràctica van limitar-ne l'aplicació. Dins d'aquestes disposicions franques i en relació amb el tema que m'ocupa, val la pena destacar especialment la disposició dictada per Carles el Calb (840-877), fill de Lluís el Pietós (814-840) i nét de Carlemany (768-814), l'any 844, per la qual autoritza als habitants d'Aquitània, Septimània i Hispània, de forma expressa en el capítol III, l'ús del dret visigot, excepte en les causes criminals d'homicidi, rapte i incendi, sense que ni els senyors ni els seus homes de cap manera siguin jutjats o obligats per qualsevol comte o ministre amb potestat judicial, sinó que puguin acabar tots els altres judicis segons les seves lleis i, més enllà d'aquells tres casos, definir totes les seves coses i les dels seus homes mútuament segons la seva pròpia llei.⁸⁶ No cal dir que, en independitzar-se Catalunya del regne franc,⁸⁷ aquesta disposició perdé sentit, sobretot per l'enorme vigència del *Liber* en l'àmbit català, avalada per diversos textos, com capitulars,⁸⁸ cartes de

Marca Hispànica sent conscients de la seva precarietat com a realitat politicoinstitucional, d'acord amb Jacques FLACH, «Marche d'Espagne», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XVI (1931), p. 1-57; José Antonio MARAVALL CASESNOVES, *El concepto de España en la edad media*, Madrid, 1954, p. 145-161; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «Nota sobre la locución "Marca Hispánica"», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXVII (1957-1958), p. 157-164; Ferran VALLS TABERNER, *Marca Hispànica*, amb una nota introductòria de Manuel J. Peláez, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1987, i M. J. PELÁEZ, «Le concept de Marca Hispanica dans l'historiographie juridique catalane», a *Le Roussillon de la Marca Hispanica aux Pyrénées-Orientales (VIIIe-XXe siècles): Actes du LXVIIe Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, CIII, 1995, p. 13-38. Conté moltíssimes idees sobre la matèria Felipe MATEU LLOPIS, «De la Hispania tarraconense visigoda a la Marca Hispànica carolina», *Analecta Sacra Tarraconense. Revista de Ciències Histórico-eclesiàstiques*, núm. 19 (1946), p. 1-122.

86. Consulto el text a través de Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos*, 2 vol., i Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. II. Estudios*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita i Escuela de Estudios Medievales, 1983. En concret, es tracta del document 2, recollit a tom I, vol. 1, p. 4-7.

87. Durant el segle X, els territoris catalans s'anaren independitzant del poder carolingi i es convertiren en vertaders comtats independents a mesura que l'Imperi es debilitava, en especial per les guerres de successió. Oficialitzà aquesta independència el comte Borrell II l'any 987 en no prestar jurament al primer monarca de la dinastia dels Capet. Analitza el procés d'emancipació Josep Maria SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Lleida, Pagès, 2004, p. 144-149.

88. Així es pot deduir del contingut del capítol 10 de la carta capitular de Pipí el Breu de l'any 768, en la qual disposava «que todos los hombres tanto romanos como (francos) salios, tengan su propia ley y si alguien viniera de otra provincia, viva según la ley de su patria» (consulto i cito Alfredo BORETTUS i Victor KRAUSE (ed.), «Capitularia regum francorum», a *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1883-1897, 2 vol., en concret tom I, secció II, *Legum*, p. 42).

població⁸⁹ i fins i tot els mateixos *Usatges*,⁹⁰ raó per la qual crec convenient insistir en la regulació continguda en el *Liber* en relació amb la conducta danyosa per foc, en contrast amb els criteris de caracterització de la configuració legal de l'incendi en el dret romà —les seves línies principals han quedat ja de manifest—, amb notable influència a Catalunya⁹¹ primigèniament a través de la Universitat de Montpeller, situa-

89. La carta de poblament de Cardona, atorgada per Borrell II, comte de Barcelona-Ausona, i datada el 23 d'abril de l'any 986, establia en relació amb els seus habitants, especialment els que abans del seu establiment en aquest terme haguessin incomplert notòriament les lleis i fossin creditors de diverses acusacions penals, que havien de complir «con el amor de Dios, la ley derecha y la justicia recta, en cuanto podáis según la ley canónica y las leyes de los godos» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*; en concret, aquesta carta apareix recollida en la seva totalitat al tom I, vol. 1, p. 14-18 (doc. 9), i el seu estudi es fa en el tom I, vol. 2, p. 615-617).

90. En el capítol 81 d'aquest text s'assenyala que Ramon Berenguer i la seva esposa, Almodis, establien que tots els plets fossin jutjats d'acord amb els *Usatges* i que, allí on aquests no fossin suficients, s'acudís a les lleis gòtiques i a l'arbitri del príncep i de la seva cúria (consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caritat, 1913, p. 36; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona*, amb la col·laboració de Teresa Gracia, Lluïsa de Nadal i Pere Puig i Ustrell, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, p. 120-121 (2a ed.: Barcelona, 1991), i Ferran VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, amb pròleg de Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez (de la preparació, la selecció i la correcció dels textos originals, se n'encarregaren Manuel J. Peláez i Enrique M. Guerra), Barcelona, Departamento de Historia del Derecho de la Universidad de Málaga i Promociones Publicaciones Universitarias, 1984, p. 95-96). Vegeu també *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtiques i altres drets de Catalunya*, IX, 15, 1, Barcelona, 1704 (reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 186). Cfr. Guillem Maria de BROCA I DE MONTAGUT, «Els Usatges de Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. V (1913-1914), p. 357-389; Guido MOR, «En torno a la formación del texto de los Usatici Barchinonae», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 413-461; Donald J. KAGAY, *The Usatges of Barcelona: The fundamental Law of Catalonia*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press, 1994; André GOURON, «Sur la compilations des Usages de Barcelona au douzième siècle», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *Actes del VIII Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 219-236.

91. Vegeu, entre altres, el ja clàssic treball de Josep Maria FONT I RIUS, «La recepció del dret romà en la península Ibèrica durante la edad media», *Recueil de Mémoires et Travaux* (Montpeller), núm. 6 (1967), p. 85-104. També és important la investigació d'Eduardo de HINOJOSA, «La admisión del derecho romano en Cataluña», a Eduardo de HINOJOSA, *Obras*, vol. II, *Estudios de investigación*, Madrid, Instituto Nacional de Estudios Sociales, 1955, p. 387-404 (aquestes *Obras* tenen tres volums, editats pel CSIC entre els anys 1948 i 1974). Sobre la influència en el territori català del text medieval jurídic castellà per excel·lència que significa la recepció del dret comú, es pot consultar Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «Les "Partidas" a Catalunya», *Estudios Universitaris Catalans*, vol. 6 (1912), p. 13-37 i 159-180, i vol. 7 (1913), p. 118-162. Precisament, aquest fou al final el títol de la seva tesi doctoral. En concret, en l'exemplar que el mateix Ramon d'Abadal dedicà al seu amic Ferran Valls el 21 de gener de 1914, s'obser-

da dins de l'àmbit d'influència catalana durant els regnats de Ramon Berenguer IV, Alfons I i Pere I, juntament amb el dret canònic⁹² i el feudal,⁹³ que es va produir a

va que el text *Les «Partidas» a Catalunya durant l'edat mitjana* fou publicat dit any 1914 a Barcelona en un volum a part de cent cinc folis i es va extreure dels números 6 i 7 d'*Estudis Universitaris Catalans*. La memòria doctoral d'Abadal sobre les *Partidas* a Catalunya durant l'edat mitjana és molt coneguda i ha estat valorada molt positivament, però al final la seva tesi es titulà «La Lex Visigothorum durante la época condal en Cataluña» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-215/11). Una altra qüestió que resulta interessant posar en relleu és l'esforç de preparació que la memòria doctoral comportà a Abadal, que consultà tot tipus de fonts i obtingué un molt escàs resultat de les seves consultes de la bibliografia jurídica: «Lo que m'amohina molt és la Memòria del doctorat. La faig a base del treball que vaig presentar a la Junta de pensions sobre les partides, però cal afegir-hi una part doctrinal extensa, segons diu el propi Ureña. I ja'm tens ficat entre els Usatges i les commemoracions de Pere Albert i la segona Partida i el Fuero de Nàjera i les Fazañas y Albedríos, i, lo qu'és pitjor, revolcant-me en aquell mar airat dels comentaristes: Montjuich, els Vallseca, Callís, Marquilles, Socarrats... que per cada columna que pensament llegeixes aprofites dos paraules i encara bon grat. Afegiré a n'això que tot just ho comenso i que aquí estich faltat dels llibres més essencials i podràs fer-te càrrech del meu divertiment» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-270/11). El 3 de setembre de 1911, des de Pradell, Abadal feia una síntesi del que era el projecte de la seva tesi doctoral: «Yo vaig continuant ab la còpia de les Partides, que.s cosa inacabable. Les tardes les dedico a la Memòria del doctorat. Perque t'hi diverteixis aquí ve el plan (fragmentari) de l'última! Primera part dedicada als fets. I— De la introducción del título XVIII de la segunda Partida, conocido con el nombre de *Consuetudo Hispaniae*, en el régimen de los castillos catalanes. II— De cómo esta introducción dio lugar a que fuese traducido al catalán aquel título de la segunda Partida. III— De los hechos que razonan prácticamente esta introducción. IV— Del curso que sigue la lucha entre la *Consuetudo Cathaloniae* y la *Consuetudo Hispaniae*. I. Segona part dedicada a la diguem-ne filosofia que.s despren d'aquest fets. Aquesta part no està encara ni embastada. De la primera en tinch llest el primer capítol i are estich redactant el segon. No sé pas com ho faré per a enllestir-la. Cada dos per tres surten entrebanchs i yo, faltat de llibres, em trobo en la quasi imposibilitat absoluta de resoldre'ls» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-249/11).

92. Interessa assenyalar la significació que, quant a la imposició de penes, té el comportament delictiu d'incendi realitzat en algun lloc d'especial transcendència per a algun ordenament jurídic. En concret, em refereixo a la hipòtesi de l'incendi provocat en temples —llocs destinats a la lliure manifestació de sentiments religiosos—, fet que, d'acord amb la consideració del sistema de dret penal canònic de l'Església cristiana, és constitutiu de sacrilegi, modalitat autònoma d'incendi a la qual en aquest ordre legislatiu s'assigna una sanció jurídica consistent en una penitència de tres anys i l'excomunió, segons el que recull el Decret de Gracià, en concret C., 32, q. 8, c. 13 (<<http://www.mdz.bib-de/digbib/gratian/text@Generic>>), i molt després el Codi de dret canònic del 1983, canòn 1376 (<<http://www.vatican.va/archive/ESL0020/-INDEX.HTM>>). Sobre el Decret de Gracià, és molt convenient veure el contingut dels treballs de Rudolph SOHM, *Das altkatholische kirchenrecht und dekret gratians*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967; Anders WINROTH, *The making of Gratian's Decretum*, Cambridge i Nova York, Cambridge University Press, 2000, i Regula GUJER, *Concordia discordantium codicum manuscriptorum?: die Textentwicklung von 18 Handschriften anhand der D., 16 des Decretum Gratiani*, Colònia, Bohlau, 2004.

93. Vegeu Francisco MIQUEL ROSSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947, i, molt posteriorment, Adam J. KOSTO, «The Liber Feudorum maior of the counts

través de la recepció del dret comú.⁹⁴ La vigència del *Liber*, a la qual ja he al·ludit, es va mantenir fins a la constitució de les Corts celebrades a Barcelona el 1251 amb Jaume I el Conqueridor, on clarament s'exposa que «asimismo, establecemos con el consejo de los predichos [los asistentes a las Cortes] que no sean admitidas, recibidas, invocadas o alegadas en causas seculares, las leyes romanas o las godas, el Decreto o las Decretales... Antes bien, en todas las causas seculares, se hagan las alegaciones según los Usatges de Barcelona y según las constituciones reconocidas del lugar donde se tramita la causa, y en defecto de ellos, se proceda según el sentido natural».⁹⁵ Hem d'esperar fins a les Corts de Barcelona del 1409, amb Martí I l'Humà, perquè es reconegui la supletorietat del dret comú romà canònic si de cas manca el dret propi general o local.⁹⁶

Tornant a l'estudi dels danys causats per foc en el *Liber*, s'ha de partir de la premissa que el dret penal germànic aportà nous criteris de valoració de la conducta delictiva incendiària respecte del sistema punitiu romà, al qual ja m'he referit succintament, per la qual cosa es produí un reconeixement legislatiu de diversos elements de ponderació que van insistir en la descripció dels comportaments

of Barcelona: the cartulary as an expression of power», *Journal of Medieval History*, vol. 27, núm. 1 (març 2001), p. 1-22.

94. Lluís FIGA I FAURA, «Primera recepció del dret comú i segona recepció del dret comú», a *Llibre del II Congrés Jurídic Català*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació i Col·legi d'Advocats de Barcelona, 1972, p. 339-369, i Lluís FIGA I FAURA, «“Mos italicus” y los juristas catalanes», *Anales de la Academia Matritense del Notariado*, núm. XX (1976), p. 273-298. Més recentment, vegeu Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La recepción del derecho feudal común en Cataluña, 1 (1211-1330) (La alienación del feudo sin consentimiento del señor)», *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, núm. 4 (1992), p. 9-145, i Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «El derecho común en Cataluña», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *Actes del VI Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 305-406. Cfr. Manuel J. PELÁEZ, «Derecho común y pensamiento político de dos juristas de Sant Joan de les Abadesses: Joan de Socarrats y Antoni de Agullana», a *Amics de Besalú: IV Assemblea. Actes i Comunicacions*, vol. I, Girona, 1980, p. 255-268. Val la pena destacar el gran volum de Joan de SOCARRATS, *Iurisconsulti cathalani In tractatum Petri Alberti, canonici barchinonensis, de consuetudinibus Cathalonie inter dominos et vasallos ac nonnullis aliis, quae Commemoraciones Petri Alberti appellantur, doctissima ac locupletissima commentaria nunc primum typis excusa, quibus feudorum materia diligentissime pertractatur*, Barcelona, Joan Guardiola, 1551, i Lió, Apud Antonium Vincentium, 1551. Dedicada a l'infant Ferran, es tracta d'una de les millors manifestacions de la recepció del dret comú a Catalunya, en la qual els autors més citats són Bartolo de Sassoferrato i Baldo degli Ubaldi.

95. Cap. III de la Constitució «Item statuimus», a *Constitutions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtics y altres drets de Catalunya*, I, 8, 1.

96. S'establí el següent ordre de prelación de fonts: «Usatges de Barcelona e Constitucions e Capítols de Cort de Catalunya, Usos, Costums, Privilegis, Immunitats, e Libertats de quiscuna condició, e de las Universitats, e dels singulars de aquellas, dret comú, equitat, e bona rahó» (capítol 9 de les Corts de Barcelona de l'any 1409, recollit a *Constitutions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitucions de Catalunya*, I, 38, 2, p. 95-96).

constitutius d'aquest delictes. En concret, el sistema punitiu germànic introduí la novetat de desvincular la gravetat criminal del delictes d'incendi del criteri objectiu i circumstancial del lloc de comissió del delictes, que tenia molt en compte el perill de propagació si el foc es produïa dins de llocs habitats. A més, es ponderà, a l'hora de la imposició de la pena, l'ús de determinats mitjans per a ocasionar l'incendi, com és el cas de l'aprofitament o ús de la clandestinitat, la nocturnitat, la violència o la banda armada, cosa que va permetre conformar un tipus d'incendi essencialment caracteritzat pel mitjà d'execució, la gravetat del qual augmentava si es produïa l'afectació de béns individuals tan rellevants com la vida i la integritat personal.

En tot cas, llegint els textos de l'època queda patent que el fet d'ocasionar un dany a béns materials privats a través de l'incendi permet apreciar un tipus delictiu no orientat específicament a la defensa de béns jurídics personals, sinó, essencialment, a la tutela corresponent de béns de caràcter material, susceptibles d'una valoració de caràcter patrimonial, i és en aquest context on podem incardinar les controvèrsies sobre la naturalesa jurídica de l'habitatge construït amb fusta, temàtica sobre la qual ja s'ha escrit quelcom.⁹⁷ La qüestió radica en el fet que es fa valer un antic principi històric del dret dels pobles bàrbars en virtut del qual tot allò que es destrueix per l'acció del foc ha de ser considerat un bé moble.⁹⁸ Sembla clar que si es tracta d'una casa de fusta, de palla o d'herbes, susceptible, per tant, de cremar fàcilment, la seva consideració jurídica ha de ser la de bé moble, en

97. Consulteu Manuel J. PELÁEZ, «Notas y precisiones sobre las posibles raíces institucionales galas del fuero de Logroño de 1095. El elemento franco en un texto iushistórico local», *Berceo*, núm. 103 (juliol-desembre 1982), consulta en línia a <<http://www.vallenajerilla.com/berceo/rioja-abierta/pelaez/-raicesgalasfuerologroño.htm>>, i, sobretot, Manuel J. PELÁEZ, «El elemento germánico y franco en el Fuero de Logroño de 1095», a Francisco Javier GARCÍA TURZA i Isabel MARTÍNEZ NAVAS (coord.), *Actas de la reunión científica «El Fuero de Logroño y su época»*, Logroño, Ayuntamiento de Logroño, 1996, p. 257-304, esp. p. 279-280.

98. Dit principi, «Was die Fackel Werzehrt, is Fahrnis», apareix referenciat a Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, «Bienes muebles e inmuebles en el derecho español medieval», *Cuadernos de Historia de España*, núm. XI (1949), p. 16, i posteriorment a Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *Estudios medievales de derecho privado*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1977, p. 13. Insisteixen en la consideració de la casa de fusta com un bé moble els *Coutumes d'Artois*, segons la interpretació de Paul VIOLETT, *Histoire du droit civil français, accompagnée de notions de droit canonique, et d'indications bibliographiques*, 2a ed., corregida i augmentada, París, L. Larose & Forcel Editeurs, 1893, p. 618. També Manuel J. PELÁEZ, «Notas y precisiones sobre las posibles raíces institucionales galas del fuero de Logroño de 1095. El elemento franco en un texto iushistórico local», consulta en línia a <<http://www.vallenajerilla.com/-berceo/rioja-abierta/pelaez/-raicesgalasfuerologroño.htm>>. Sobre aquests *Coutumes d'Artois*, es troben algunes respostes a Edmond LECESNE, *Exposé de la législation coutumière de l'Artois*, París, A. Courtin, 1869, i a Charles HIRSCHAUER, *La rédaction des coutumes d'Artois au XVIIe siècle*, París, L. Tenin, 1918.

contraposició amb les altres construccions realitzades amb materials ignífugs, que són considerades béns immobles.⁹⁹

D'altra banda, en la valoració punitiva de l'incendi cal destacar especialment, dins el sistema normatiu del dret penal germànic, l'àmbit de rellevància d'aquest delictes en l'esfera jurídica d'un bé immaterial i supraindividual com és el de la pau pública.¹⁰⁰ El reconeixement d'aquest bé jurídic permet apreciar un nou tipus de comportament delictiu d'incendi que és considerat com un atemptat directe a la pau pública, ja que es valora específicament el fet que es posi en perill béns jurídics espirituals sobretot en relació amb la pretensió legal de respecte de les mínimes condicions fonamentals de convivència humana en societat.

Aquests criteris generals caracteritzadors de l'ordenament juridicohistòric penal germànic en relació amb l'incendi, podem observar-los en l'Edicte de Teodoric,¹⁰¹ text en el qual s'ha de destacar que, en contraposició amb el que es diu en les *Pauli Sententiae*, la *inimicitia* és considerada una circumstància constitutiva del tipus únic d'incendi,¹⁰² que la pena que s'ha d'aplicar ha de ser diferent segons la categoria social del causant de l'incendi —s'aplica la pena de mort per combustió a través del foc a les persones de pitjor estatus, mentre que el denominat *ingenuus* havia de pagar els danys ocasionats pel foc i, a més, era penat amb l'obligació

99. Vegeu Han PLANITZ, *Grundzüge des Deutschen Privatrechtes mit einem Quellenbuch*, 2a ed., Berlín, Springer-Verlag, 1931, p. 35 i 44 (en la traducció castellana de Carlos Melón Infante, de la 3a ed. alemanya, prologada per Alfonso García-Gallo, Barcelona, Bosch, 1957, p. 93-94).

100. «La destrucció de la casa en una u otra forma, ya por demolición, ya por incendio, va unida a la privación de la paz general» (Eduardo de HINOJOSA, *El elemento germánico en el derecho español*, Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas i Centro de Estudios Históricos, 1915, p. 77).

101. Consulta Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, que conté el text complet de l'*Edictum Theodorici Regis* en les p. 682-710. Sobre la procedència ostrogoda o visigoda d'aquest text, Alfonso García-Gallo escrigué que «desde 1955, fecha del primer estudio de Vismara sobre este texto —hasta dos años antes aceptado unánimemente como el más característico del derecho ostrogodo—, se hace indispensable tomarlo en consideración al tratar de las fuentes visigodas» (Alfonso GARCÍA-GALLO, «Consideración crítica de los estudios sobre la legislación y la costumbre visigodas», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIV (1974), p. 390). Vegeu també Piero RASI, «Sulla paternità del c. d. *Edictum Theodorici regis*», *Archivio Giuridico «Filippo Serafini»*, núm. 145 (1953), p. 105-162, esp. p. 105-113, que tracta de demostrar que l'*Edictum Theodorici regis* no va poder ser obra del rei ostrogot Teodoric el Gran; Giulio VISMARA, «El Edictum Theodorici», a Álvaro d'ORS, *Estudios visigóticos*, vol. 1, Roma i Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Delegación de Roma, 1956, p. 49-89; Giulio VISMARA, *Scritti di Storia Giuridica*, vol. 1, *Fonti del Diritto nel regni germanici*, Milà, Giuffrè, 1987, i Biagio SAITTA, *La civiltà di Teodorico: Rigore amministrativo, tolleranza religiosa de recupero dell'antico nell'Italia ostrogota*, Roma, L'Erma de Bretschneider, 1995, col·l. «Studia Historica», 206 p.

102. E. Th., 97 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 701).

d'indemnitzar i pagar una altra vegada el valor de les coses danyoses,¹⁰³ i en el cas que resultés insolvent havia de sofrir la pena d'assots¹⁰⁴ i la relegació perpètua— i que no s'estableix en el text de l'Edicte cap diferència entre edificis urbans i edificis rústics pel que fa a la valoració de la pena pel delicte d'incendi, per la qual cosa es menysprea el fet de la possible ràpida propagació del foc en llocs densament poblats.¹⁰⁵ En relació amb l'incendi culpós, la sanció que s'estableix en l'Edicte de Teodoric és únicament el simple rescabament dels danys ocasionats.¹⁰⁶

En el *Liber iudiciorum*,¹⁰⁷ els criteris mencionats anteriorment procedents

103. Excepte el contingut de la disposició recollida a PS, 5, 3, 6, per a l'incendi produït per negligència, tal com s'ha vist en línies anteriors, aquesta pena que condemna al pagament del doble «no se encuentra en otras fuentes relativas al incendio». Vegeu Álvaro d'ORS (edició, palingenèsia i índexs), *Estudios visigóticos, II: El Código de Eurico*, Roma i Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Delegación de Roma, 1960, p. 154, n. 447.

104. Sant Isidor descriu aquest càstig gràficament: «llámanse así los azotes porque al ser blandidos, azotan el aire. En esta denominación se incluyen las trallas, rebenques y flagelos, que resuenan al caer sobre el cuerpo con chasquido y estruendo» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 14, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. 1, p. 533).

105. «Una mayor lenidad con el incendio de edificio rústico no tenía quizá razón de ser en un ambiente rústico provincial, y por eso se puede considerar justificada la desaparición de la antigua diferencia» (Álvaro d'ORS, *Estudios visigóticos, II*, p. 154). Vegeu també aquest particular i la pèrdua d'importància del lloc de comissió del delicte d'incendi en el contingut de la *Lex Romana Burgundionum sine forma et expositio legum Romanarum* (consulta Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 711-756). Sobre la *Lex Burgundionum*, vegeu els comentaris clàssics d'Heinrich BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Leipzig, Verlag von Ducker & Humblot, 1887, p. 354-358, i Hans FEHR, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlín, Walter de Gruyter & Co., 1948, p. 57-58.

106. E. Th., 98 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 701-702). Cfr. Frederick BLUHME, *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi. Edictus ceteraeque Langobardum Leges*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1869, i Claudius F. von SCHWERIN, *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi. Leges saxonum und Lex Thuringorum*, Hannover i Leipzig, Hahnschubuchhandlung, 1918.

107. Consulta i cito el *Liber iudiciorum* a través del *Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, edició a cura de Jesús Alturo, Joan Bellès, Josep M. Font i Rius, Yolanda García i Anscari M. Mundó, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003. Vegeu també Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis, traducció catalana moderna del Liber iudiciorum*, amb la col·laboració de Jesús Alturo, Josep M. Font i Rius, Anscari M. Mundó i Alexandre Olivar, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2008. Cfr. l'edició del *Liber* continguda en *Los códigos españoles concordados y anotados*, vol. 1, Madrid, Imprenta de la Publicidad a Cargo de M. Rivadeneyra, 1847. Sobre el *Liber iudiciorum* es troben respostes, entre molts altres, a Rafael UREÑA Y SMENJAUD, *La legislación gótico-hispana (Leges Antiquiores-Liber iudiciorum): Estudio crítico*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de Idamor Moreno, 1905, i Karl ZEUMER (ed.), *Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi: Leges visigothorum antiquioris*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1894; vegeu també Karl ZEUMER, *Historia de la legislación visigoda*, traducció castellana de Carlos Clavería, Bar-

del món germànic van veure's, per aquest caràcter territorial, modificats. En dit text, els casos d'incendi i les sancions per als incendiaris es normativitzen fonamentalment en l'octau dels seus llibres i, específicament, en el segon dels sis títols de què consta i que apareix rubricat «De incendiis et incensoribus», si bé alguna altra disposició relativa també a l'acte delictiu incendiari es troba recollida en el tercer dels títols del mencionat llibre octau. En concret, els incendis dels edificis es regulen insistint en la distinció de sancions per a l'autor segons si l'incendi es comet a la ciutat o fora de l'àmbit urbà i segons si l'incendiari és de condició jurídica lliure o és esclau, i es disposa en el primer cas que el dany provocat per l'acció del foc de forma intencionada en una casa situada dins de la ciutat havia de castigar-se amb la indemnització del dany i, a més, amb la mort per foc.¹⁰⁸ Pel que fa a la indemnització dels danys ocasionats, aquests s'establien en virtut dels objectes i el valor d'aquests que, mitjançant jurament, digués el perjudicat que es trobaven dins de la casa incendiada. En cas que es demostrés que aquest jurament era fals, el perjudicat tenia l'obligació de tornar a qui havia pagat la indemnització el doble del valor del que va jurar en excés. Per al supòsit que el foc s'estengués i cremés altres cases, a més de la directament incendiada, es preveia que els seus amos fossin indemnitzats en funció del valor dels danys ocasionats a cada casa. Si, per contra, l'incendi fou provocat en una casa situada fora de la ciutat, el causant dels danys ocasionats per l'incendi quedava sancionat amb una indemnització que seguia el mateix esquema que acabem de veure quant a la taxació dels danys i, en cas d'insolvència, amb l'entrega de la cosa en servitud.¹⁰⁹

celona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1944, que conté un resum de la història de la legislació visigòtica d'Euric a Witiza. Cfr. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho: Una historia de la formación de un derecho estatal español*, Barcelona, Signo, 1992. És interessant el treball de Yolanda GARCÍA LÓPEZ, «L'edició de Zeumer i la tradició manuscrita del *Liber*», a *Liber iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 31-65.

108. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 1, *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 533-534, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 240-241). L'antiga pena de mort que l'ordenament romà aplicava a qui provocava dolosament un incendi en una casa aliena (talió simbòlic) va ser substituïda en la legislació goda per l'entrega en servitud en cas d'insolvència del culpable (Javier ALVARADO PLANAS, «Lobos, enemigos y excomulgados: la venganza de la sangre en el derecho medieval», a Juan BARÓ PAZOS i Margarita SERNA VALLEJO (ed.), *El Fuero de Laredo en el Octavo Centenario de su Concesión*, Santander, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, 2002, p. 355).

109. Per a Isidor de Sevilla, «la *servitus* (esclavitud) deriva su nombre de “conservar”, pues entre los antiguos, los prisioneros de guerra que se libraban de la muerte, se llamaban siervos. Por sí sola, ésta es la mayor de las desgracias, y resulta para el hombre libre más cruel que cualquier otro suplicio, pues cuando se pierde la libertad, al mismo tiempo se pierde todo lo demás» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 32, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535).

Si el causant de l'incendi era un serf, havia de ser lliurat al propietari de la casa cremada per a ser ajusticiat, llevat que el seu amo volgués deslliurar-lo del càstig i pagués els perjudicis causats; en aquest cas, era castigat amb la pena d'assots, sense que la normativa visigoda distingís, en aquest supòsit, entre l'edifici situat en el camp i el situat a la ciutat.¹¹⁰ En relació amb l'incendi causat en un bosc o la crema d'arbres, també s'establien sancions diferenciades segons si es tractava d'un home lliure o d'un esclau. Si l'autor de l'incendi que havia causat els danys era un home lliure, a més de patir una pena corporal (cent assots) havia d'indemnitzar els danys causats amb una suma fixada per homes bons.¹¹¹ Si l'incendiari era un serf, la sanció era doble: per una banda, cent cinquanta assots; per l'altra, l'amo podia optar entre pagar els danys ocasionats o entregar el serf, que aquí era adquirit per qui patí el dany.¹¹²

Quant a l'incendi culpós, provocat per l'extensió involuntària del foc, en el *Liber* queda castigat amb la indemnització del dany causat. Es recull el supòsit del caminant que, en encendre el foc amb llenya en el lloc on descansa, provoca un incendi involuntari. Aquesta possibilitat el fa, segons el *Liber iudiciorum*, responsable dels danys causats.¹¹³ Es tracta d'una regulació expressa d'alguns supòsits d'incendi imprudent. En els supòsits coberts per aquesta llei, després que s'intenti evitar que el foc creixi, si no s'aconsegueix controlar-lo no hi ha altra sanció que la d'indemnitzar «tantum quantum flamma consumpsit reddere».¹¹⁴ Aquesta llei regula la imprudència, però sols en alguns supòsits d'incendi. D'aquesta forma, encara que en el text s'al·ludeix a l'incendi de cases, no es pot entendre que tot incendi imprudent d'una casa tingui acollida en el precepte. La norma parteix de la premissa que es tracta d'un foc fet en un camp mentre es fa camí, per la qual cosa sembla aplicable a la resta d'incendis que tenen com a origen el descuit.

110. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 1 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 533-534, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 240-241).

111. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 2 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 534-535, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241). Sobre els coneguts com a «homes bons», realitza una interessant sinopsi Joaquín CERDA RUIZ FUNES, *Estudios sobre instituciones jurídicas medievales de Murcia y su Reino*, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio, 1987, p. 319-325, esp. p. 321, que remarca que es tracta d'una institució que en el «mundo romano se conocía como *arbitrium boni viri* y Cicerón habla de los *virii boni nominantur*», mentre que «en las fuentes visigodas los encontramos desempeñando algunas actividades judiciales».

112. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 2 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 534-535, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

113. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 3 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 535, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

114. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 3 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 535, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

El tercer títol del llibre octau del *Liber* està dedicat especialment als danys ocasionats en arbres fruiters, cultius diversos i plantacions de blat.¹¹⁵ En aquest context, per la indubtable importància de l'agricultura¹¹⁶ en la societat goda, la vinya¹¹⁷ rebia una regulació de caràcter protector i amb un contingut especial, atès que, en aquest cas, en consideració al valor dels ceps, la pena s'incrementava i es compellia el causant a entregar dos ceps del mateix valor per cada un dels que havien estat tallats, arrancats o cremats; si el causant de dits danys era un serf que havia actuat sense mandat del seu senyor, a més de restituir completament els fruits havia de sofrir una pena de caràcter corporal xifrada en deu assots per cep, infligits públicament, o bé a voluntat de l'amo, i aquest havia de fer front al pagament d'un sou per cada sis ceps. Si els danys eren molt quantiosos i l'amo no volia pagar l'esmena, podia fer el que volgués amb el serf.¹¹⁸ Si el que s'incendiava era una tanca, el *Liber* diferencia, quant a la imposició de la pena, segons la categoria social de l'incendiari, de manera que es castigava el de millor posició amb l'obligació de reparar la tanca i satisfer el dany causat. Si amb l'acció que havia donat lloc a l'incendi s'havia causat un dany als fruits de l'amo de la finca tancada, l'incendiari estava obligat a pagar els danys segons l'avaluació de qui els hagués examinat, però, a més, havia de pagar una pena pecuniària de deu sous, la mateixa pena a la qual quedava obligat per l'incendi en un camp que tingués o hagués tingut fruits, mentre que per l'incendi en un prat estava obligat a pagar cinc sous.¹¹⁹ Per contra, per l'incendi en un camp on no hi hagués fruits, el qui l'hagués provocat, sempre que pertanyés als grups socials superiors, sols quedava obligat a reparar la tanca.¹²⁰ Supòsit distint i, per tant, diferent en la regulació del *Liber* és el dels casos en què l'incendiari era de condició social baixa. En aquesta hipòtesi, el causant del dany per foc era creditor d'una triple sanció: en primer lloc, havia de fer front a la pèrdua ocasionada en els fruits en la quantia en què els perjudicis haguessin estat avaluats; en segon lloc, quedava obligat a reparar la tanca; i en

115. Cfr., entre altres, J. ORLANDIS, *Historia social y económica de la España visigoda*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1975, on es fa referència a la importància de l'agricultura i la ramaderia en aquesta etapa. Com és sabut, el principal producte de les terres de cultiu en temps dels visigots eren els cereals.

116. Vegeu les opinions sobre l'agricultura d'Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XVII, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 322-381.

117. Específicament sobre les vides, es pot consultar Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XVII, 5, p. 1-33, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 330-335.

118. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 243-244).

119. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

120. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

tercer lloc i amb caràcter exemplificatiu, rebia públicament cinquanta assots.¹²¹ Si els fets danyosos havien estat comesos per un serf, pel seu compte i sense coneixement del seu amo, el càstig havia de ser, per a la persona mancada de llibertat, el pagament del dany, la reparació de la tanca i cent assots.¹²² En el cas que l'incendi s'hagués produït casualment, únicament s'havia de reparar la tanca, perquè el *Liber* considerava que no era delictes allò que no havia estat fet voluntàriament.¹²³

En resum, són diverses les claus per a entendre aquestes disposicions contingudes en el *Liber*, algunes procedents del Codi d'Euric, en relació amb la normativa romana. En primer lloc, es reprèn la distinció entre l'incendi de cases en un poblat, per una banda, i l'incendi de cases fora del poblat i l'incendi de monts, per l'altra. Dita diferenciació potser es pot considerar com un clar precedent de la necessitat de distingir entre els incendis que de forma ineludible posen en perill béns jurídics personals i els incendis el perill dels quals se centra fonamentalment en la propagació de les flames a altres objectes materials. A més, s'apliquen diferents penes segons la condició social de l'incendiari. En segon lloc, no es menciona la *deportatio*, per la qual cosa, en cas d'insolvència, l'incendiari es converteix en serf del damnificat. I, per acabar, no apareix la *inimicitia*, que era la circumstància constitutiva de l'incendi d'un edifici rústic en les *Pauli sententiae* i la circumstància constitutiva del tipus únic d'incendi en l'Edicte de Teodoric. A més, en relació amb els béns ambientals que es podria deduir que queden protegits (monts, boscos, arbres, etc.), sembla que ho eren com a objecte de propietat, i no com a béns la conservació dels quals interessava a la comunitat pel fet de ser components del seu entorn.

Urbanísticament, en contraposició amb l'interès en aquest tema de l'ordenament romà, el dret visigot, conseqüència de la decadència del Baix Imperi, no s'ocupa especialment d'aquests aspectes.¹²⁴ El *Codex Euricianus* no conté cap norma en aquest sentit, i dels preceptes imperials que contenia el títol «De operibus publicis» del *Codex Theodosianus* (CTh. 15,1),¹²⁵ els redactors del *Breviarium Alaricianum* sols en conser-

121. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÉS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

122. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÉS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

123. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÉS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

124. Consulteu Charles APPLETON, *Histoire de la propriété prétorienne et de l'action publicienne*, vol. II, París, Ernest Thorin, 1889, p. 145-151; Otto KARLOWA, *Römische Rechtsgeschichte*, vol. II, Leipzig, Velt & Comp., 1901, p. 1275-1278, i Litewski WIESŁAW, *Rzeczne Prawo Prywatne*, 4a ed., Warszawa, 1999, p. 139, 202, 212 i 226.

125. Cal esmentar el fonamental estudi de Belén MALAVÉ OSUNA, «C. Th. 15,1 y la interdicción de obra nueva, respecto a los edificios públicos», *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (desembre 1996), p. 5361-5395. Malavé estructura el

varen dos:¹²⁶ un de relatiu a la possibilitat de construir edificis privats en espais públics i una altra norma sobre la participació del fisc en les despeses de reparació dels edificis deteriorats. Per la seva part, el *Liber iudiciorum* no conté cap norma específicament urbanística dedicada a la prevenció dels incendis. Precisament, en relació amb l'època visigoda i el tema que m'ocupa, sembla clar que els dos perills principals als quals havien de fer front els habitants de la ciutat eren, com ho havien estat molt abans i segueixen sent-ho molt després, el foc i la malaltia.¹²⁷ Pel que fa a la construcció d'habitatges, la major part de les cases eren humils construccions de fusta, o de fusta i pedra, i, per tant, corrien un greu risc en cas d'incendi,¹²⁸ esdeveniment sempre de desastroses conseqüències que, si bé no apareixia regulat des del punt de vista urbanístic, sí que ho estava i profusament des del punt de vista penal, per això en l'ordenament visigot s'observa més interès per la repressió que no per la prevenció.

Quant a les fonts pròpiament catalanes d'àmbit territorial i caràcter públic, cal destacar, en relació amb els incendis, diversos capítols de cort. En concret, les Corts de Barcelona del 1131, amb Ramon Berenguer III, establiren diverses penes contra els qui incendiessin béns aliens sense el seu consentiment.¹²⁹ Les Corts de Girona del 1188, amb Alfons I de Catalunya (II d'Aragó), regulaven en el seu capítol tercer la prohibició de cremar o enrunar les cases dels pagesos i talar les oliveres, i augmentaven el càstig fins a quaranta sous.¹³⁰ El mateix monarca, en les Corts de Barcelona codificades en les de Barbastre el novembre del 1192, castigava els incendis provo-

contingut de les constitucions imperials contingudes en el títol en quatre apartats: 1) les que concedien un permís general per a restaurar edificis ruïnosos; 2) les que duïen en si mateixes l'obligatorietat de la restauració d'edificis que fossin públics abans d'emprendre una obra nova; 3) les que obligaven a acabar les obres començades abans de donar inici a l'aixecament d'un nou edifici; i 4) les que precisaven que les construccions noves que es duguessin a terme havien de complir una sèrie de requisits prefixats per endavant. Denis Godefroy assenyala que si Teodosi establí que entre els edificis privats hi havia d'haver un espai de deu peus, la *Lex Burgundionum* va mantenir aquest criteri (en el seu comentari al *Corpus iuris civilis*, Frankfurt am Main, 1663, *ad C.*, 8, 10, 12, col. 702 *ad nota* †).

126. Jaume RIBALTA I HARO, *Les ordinacions d'En Sanctaclia: Servituds, relacions de veïnatge i límits al dret de propietat en el dret (històric) català*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida, 2001, p. 291, sembla seguir G. HAENEL, *Lex Romana Visigothorum*, Leipzig, B. G. Teubneri, 1848, p. 242, i Max Conrat COHN, *Breviarium Alaricianum*, Leipzig, J.-C.-Hinrich'sche Buchhandlung, 1903, p. 234 i 759, en establir les correspondències següents: C. Th., 15, 1, 9 (Constantius et Constans, 362). C. Th., 15, 1, 1, mentre que C. Th., 15, 1, 32 (Arc. et Hon. 395). C. Th., 15, 1, 2. Cfr. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, citat unes quantes vegades.

127. Paul D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, traducció castellana de M. Rodríguez Alonso i revisió de Salustiano Moreta, Madrid, Alianza, 1981, p. 228.

128. Paul D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, p. 229.

129. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 50.

130. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 64-65.

cats tant en temps de pau com en temps de guerra,¹³¹ i en les Corts de Barcelona del 1198, en temps de Pere II, considerava els incendiaris com a manifestos lladres.¹³² Per la seva part, en les Corts de Cervera del 1202, amb el mateix monarca, es disposava que ningú no podia cremar o conrear les terres anomenades de modoló o garbera.¹³³ D'altra banda, Jaume I, en les Corts de Vilafranca del 1218, disposà una taxativa prohibició de causar incendis i que es castigaria els qui en provoquessin amb la consideració jurídica d'invasors.¹³⁴ Confirmà dita norma en les Corts de Tortosa del 1225,¹³⁵ mentre que en les de Barcelona del 1228 mantingué la prohibició de causar incendis, norma no aplicable a barons ni a cavallers.¹³⁶

Tanmateix, la singularitat més notable del dret català la constitueixen els Usatges, vinculats a institucions de caràcter polític i a la regulació de l'estructura feudal pròpia de Catalunya,¹³⁷ si bé no podem oblidar la primerenca i important recepció del dret romà a Catalunya, a la qual m'he referit en línies anteriors, a causa de la seva proximitat als territoris italians i del Migdia francès; de fet, els Usatges inclouen certs capítols de les *Exceptiones legum Petri romanorum*.¹³⁸ El segle XI es caracteritzà a Catalunya pel desenvolupament de la societat feudal com a conseqüència de les pressions senyorials per a desenvolupar llaços de vassallatge amb els

131. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 69.

132. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 74.

133. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 87.

134. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 96.

135. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 106.

136. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 115.

137. Sobre el règim feudal en general, no es pot deixar d'esmentar el treball clàssic de l'aleshores catedràtic de la Universitat de Gant, F. L. GANSHOF, *El feudalismo*, traducció castellana a cura de Feliu Formosa de la 3a ed. francesa, corregida i posada al dia, amb pròleg i l'apèndix «Las instituciones feudales en España» a cura de Luis García de Valdeavellano, Barcelona, Ariel, 1963. L'apèndix es refereix específicament al feudalisme català en les p. 286-300. Sobre el feudalisme català, es poden consultar, entre molts altres, Josep Maria SALRACH, *Història de Catalunya*, vol. II, *El procés de feudalització*, Barcelona, Edicions 62, 1987; Manuel J. PELÁEZ, «Estudios sobre la sociedad y las instituciones feudales en Cataluña en homenaje póstumo (1987) a Santiago Sobrequés i Vidal», *Annals of the Archive of Ferran Valls Taberner's Library*, núm. 3/4 (1989), p. 79-94; i Miquel BARCELÓ, *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 2003.

138. Vegeu Julius FICKER, *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Exceptiones legum romanorum*, Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1926, i Julius FICKER, *Sobre el íntimo parentesco entre el derecho godo-hispánico y el noruego-islandico*, Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1928.

pagesos lliures (alodials).¹³⁹ Els anys centrals del segle tingueren com a característica principal una inestabilitat social provocada en gran manera per la violència senyorial sobre els page-sos.¹⁴⁰ I fou en aquestes circumstàncies que aparegueren els denominats *mals usos*,¹⁴¹ expressió que feia al·lusió a determinats costums feudals, prestacions a les quals estaven obligats els qui es trobaven encomanats a algun senyor feudal. Dites prestacions foren acceptades com a lícites des del segle IX fins al XII, època en què adquirí més protagonisme el poble pla i es recuperaren els usos propis del dret romà, de manera que aquests «mals usos» començaren a considerar-se abusius, fet que donà lloc a nombroses revoltes de la pagesia. Centrant-nos en Catalunya,¹⁴² cal recordar que els Usatges només recullen tres de les prestacions denominades *mals usos*: intestia,¹⁴³ cugucia¹⁴⁴

139. Eduardo de HINOJOSA, «La servidumbre en Cataluña durante la edad media», a Eduardo de HINOJOSA, *Obras completas*, vol. I, Madrid, 1948, p. 217-229; Eduardo de HINOJOSA, «Origen y vicisitudes de la payesía de remensa en Cataluña», a *Obras completas*, vol. II, p. 11-31; Eduardo de HINOJOSA, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*, edició i estudi a cura de Mariano Peset, Pamplona, Ugoiti Editores, 2003 (ed. original: Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1905, republicat després a *Obras completas*, vol. II, p. 35-323); i Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitut pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo, 1993.

140. Josep Maria SALRACH, «La Pesta Negra i els orígens del problema remença», a *Anuario de Estudios Medievales: Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, annex 24 (1989), p. 13-34; A. JORDÀ FERNÁNDEZ, «Las remensas: evolución de un conflicto jurídico y social del campesinado catalán en la edad media», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CLXXXVII, quadern II (maig-agost 1990), p. 217-297, i Rosa LLUCH BRAMON, *Els remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*, Girona, Documenta Universitària, 2005. Cfr. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, edició a cura de Xavier Fort i Bufill, Barcelona, Edicions 62, 1987.

141. Amb caràcter general, vegeu Georges DUBY, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*, París, Aubier, Éditions Montaigne, 1962.

142. Vegeu Wladimir PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen de los seis «malos usos» en Cataluña*, traducció castellana del rus de Julia Rodríguez Danilovsky de l'edició publicada a Kíev l'any 1899, Barcelona, Librería Bastinos de José Bosch, 1929; Josep Maria PONS I GURI, «Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines», *Revista de Girona*, núm. 118 (1986), p. 436-443; i Gaspar FELIU I MONTFORT, «El pes econòmic de la remença i dels mals usos», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22 (1992), p. 145-160.

143. Es considerava natural i just que el senyor tingués dret a una part dels béns del vassall mort sense testament, en concurrència amb el cònjuge i els fills (*Usatges*, 138, «De intestatis»: consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 63-64; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 150-151, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 113).

144. Aquest abús donava dret que el senyor entrés en el repartiment dels béns de la dona adúltera repudiada (*Usatges*, 2, «Homicidium et cuguciam»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 2; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 48-49, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios*,

i eixorquia.¹⁴⁵ Són les mateixes prestacions que observem en els Costums de Lleida,¹⁴⁶ de Miravet,¹⁴⁷ d'Horta¹⁴⁸ i de Perpinyà,¹⁴⁹ si bé en la majoria de les encomanes de

comentarios y edición bilingüe del texto, p. 73) (*Usatges*, 110, «Similiter de rebus»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 49; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 124-125, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 49), la qual patia, a més del des-honor, un dany material en favor del seu senyor, fruit tot això d'una societat jerarquitzada en la qual el vassall no podia disposar lliurement de la seva persona per a establir segons la seva voluntat, sinó que per al trasllat d'uns dominis a uns altres havia de pagar un impost al seu senyor (remença).

145. Suposava que el senyor heretava la mateixa quantitat que corresponia al cònjuge i als fills, quan el vassall moria sense hereus forçosos (*Usatges*, 69, «Item statuerunt»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 29; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 102-103, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 91) (*Usatges*, 109, «De rebus»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 49; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 122-123, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 104).

146. També el capítol 167 dels Costums de Lleida recull les esmentades intestia, eixorquia i cugúcia. Vegeu Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1946, p. 73; Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las “Costums de Miravet” y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, Gandesa, Consell Comarcal de la Terra Alta i Diputació de Tarragona, 2002, que contenen en l'apèndix I les *Consuetudines Ilerdenses* (p. 262-286), reproducció del text de Ferran Valls Taberner pres del manuscrit original custodiat en l'Arxiu Particular Ferran Valls Taberner, que només arriba fins al capítol 132. Sobre dits *Costums de Lleida* és potser de consulta obligada el treball de Ferran VALLS I TABERNER, «Las Consuetudines Ilerdenses (1227) [1228] y su autor Guillermo Botet», a *Literatura jurídica: Estudios de ciencia jurídica e historia del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1986, p. 35-60, i Ferran VALLS I TABERNER, «Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XI (1926), p. 137-171. Conté idees dignes de ser tingudes molt en compte Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIV (1974), p. 485-536.

147. La intestia, l'eixorquia i la cugúcia es troben també recollides en els *Costums de la Batllia de Miravet*, 129. Vegeu Josep SERRANO DAURA (ed.), *Els Costums de la Batllia de Miravet*, Gandesa (Tarragona), Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999, p. 172, que presenta un extraordinari estudi introductori a cura del mateix Serrano. Vegeu també, abans, Galo SÁNCHEZ, *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Madrid, 1915, i, més recentment, Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las “Costums de Miravet” y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, p. 239-325. Peláez fa referència a les dues edicions d'aquests *Costums* per part de Valls: Ferran VALLS I TABERNER, «Els Costums de Miravet», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXII (1926), p. 52-76, i Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Barcelona, Impremta del fill de D. Casanovas, 1926, en un tiratge a part en el qual introdueix certes matisacions (p. 244-245). Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Saragossa, Càtedra d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de Màlaga, 1992, esp. p. 45-46, tercera edició dels *Costums* a cura de Valls. *Obiter dicta*, la quarta edició de *Les Costums de Miravet* de Valls va ser publicada l'any 2006 sota els auspicis del Col·legi d'Advocats de Tarragona. Sobre la batllia de Miravet i el senyoriu de l'Orde templer, el

dret de Gandesa, Pinell, Rasquera, Almídefar, Batea, Horta i Riba-roja, val la pena consultar Josep M. FONT I RIUS, *Cartas de població y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. II, p. 792-803. Sobre la primera edició d'aquests costums de Valls, sabem que fou animat a fer-ho per Guillem Maria de Brocà i de Montagut (1850-1918), tal com es dedueix de la missiva següent: «Barcelona, 5 de Agosto de 1913 [Sr. D., Ferran Valls.] Benvolgut amich i company: ab expressió de fort agrahiment hi retorn el tresllat de les Costums de la Batllia de Miravet. Si Vostè no pensa publicar-les en altre lloch, podram insertarse en la “Revista Jurídica de Catalunya” i ferne una tirada apart. En aital cas convindrà posari algunes notes. El bon criteri de Vostè se les suggerirà i si vol ni indicaré mitja dotzeneta. Ajudant Déu, demapassat sortirè a estivejar, i al retorn (cap al 8 de Septiembre) em podrem parlar si vol. Amich i company affm. Guillem Maria de Brocà i de Montagut (*firmado y rubricado*)» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-199/13). Quan el 1915 Galo Sánchez publicava el text de les *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Guillem Maria de Brocà es posava immediatament en contacte amb Valls perquè endevinés on i qui havia editat aquests costums: «Barcelona, 30 de Junio de 1915. Car amich i company Sr. Valls: se qu'a Madrid s'han publicat les Consuetuds de la Batllia de Miravet. A tots dos ens convé saber-ho i per ço em prende la llicència de preguntar-li si pot averiguar qui ha fet la publicació i a hont venen els exemplars. Fet l'encàrrech a la llibreria Verdager, m'ha manifestat, erradament, que no s'ha fet la publicació. Sempre seu affm. Company i amich! Guillem Mª de Brocà i de Montagut (*firmado y rubricado*)» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-416/15). Quan, el 1926, Ferran Valls i Taberner va publicar la versió catalana fins aleshores inèdita de «Els Costums de Miravet», a la *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXII (1926), p. 52-76, de la qual es va fer el mateix any 1926 una segona edició amb importants correccions de l'autor i una tercera ha estat publicada a Saragossa el 1992, va deixar ben clar a l'inici del seu comentari que «el prof. Galo Sánchez i el Sr. Guillem M. de Brocà són els dos autors principals que s'han ocupat d'aquesta interessant compilació consuetudinària» (1992, p. 7).

148. En la redacció de *consuetudines i usancies* resultant de l'acord entre els habitants de la vila d'Horta i l'Orde del Temple, atorgada pel mestre Berenguer de Cardona el 16 d'abril de 1296, s'estableixen com a dret supletori els *Usatges de Barcelona*, excepte en allò relatiu als mals usos i el dret comú. Vegeu *Actes de les jornades d'estudi: VII Centenari dels Costums d'Orta, 1296-1996* (Orta, 25, 26 i 27 d'octubre de 1996), Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997; en un dels apèndixs apareix recollit el text complet del Codi de costums (1296), traducció catalana de Miquel Sitjar (p. 369-379), en concret, cap. LXXXI, p. 377. Vegeu també Ana M. BARRERO GARCÍA, «Les Costums de Horta: nuevas aportaciones sobre su proceso de formación y sus relaciones textuales», a *Actes de les jornades d'estudi*, p. 211-240, i Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX): Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença*, Barcelona, Pagès, 2000, 2 vol.

149. Cap. 1 (Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Perpinyà*, 3a ed., Barcelona, Càtedra de Historia del Derecho y de las Instituciones de la Universidad de Málaga, 1992). Que Valls arribés a publicar els *Costums de Perpinyà* és quelcom que sorprèn, encara que ho fes el 1926 —ha estat reeditat en una versió i com un exemplar independent el text que publicà la *Revista Jurídica de Catalunya* el 1926: *Els Costums de Perpinyà*, Barcelona, 1992, 53 p.—, ja que el 1908 s'havia ocupat de buscar afanosament l'edició de Massot-Reynier del 1848, editada com el núm. 17 de les «Publications de la Société Archéologique de Montpellier», societat que havia estat fundada el 1833 i que a partir del 1840 començà a editar unes *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier* (aquesta entitat és distinta de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier, que substituï a partir del 1846 l'antiga Société Royale des Sciences; en tot cas, les *Mémoires* esmentades són uns fascicles raríssims «por los que se había llegado a pagar, cuando aparecía un ejemplar, hasta 70 francos» (Arxiu Abadal Pradell, correspondència del 1908, carta remesa per F. Valls i Taberner, de 29 de juliol de 1908). A més, les biblioteques del Col·legi d'Advocats —llavors— i de l'Ateneu Barcelonès no tenien aquesta edició dels Costums de Perpinyà. «A la edició del text llatí d'aquesta compilació jurídica local i de la seva antiga traducció catalana (subseguida

pagesos de remensa¹⁵⁰ els mals usos eren sis: intestia, eixorquia, cugucia, firma d'espoli, remensa i el que ara m'interessa, àrsia.

Els mals usos apareixen en moltes de les cartes de poblament i franquesa rebudes per diferents viles i ciutats catalanes, i són sovint els mateixos senyors els

dels privilegis i altres documents relatius al dret consuetudinari de Perpinyà), havia fet precedir un erudit estudi sobre la formació d'aquests costums, època probable de llur redacció del dret català a Perpinyà, influència del dret romà i del dret canònic, etc. Una sèrie de qüestions interessants d'història jurídica catalana eren tractades en aquest remarcable estudi de Massot-Reynier» (p. 9). I el 1911 requeria fins i tot informació a l'arxiver i bibliotecari principal de Perpinyà Pierre Vidal sobre el manuscrit de dits Costums conservat a l'entitat de la qual era director: «Si'l Ms. de les Costums de Perpinyà es fet de mà de finals del s. XIII, m'està desconegut del tot. Nosaltres tenim, a la Biblioteca municipal, un ms. de les Costums de Perpinyà, n° 83: Haec sunt consuetudines. Incipit liber de consuetudinibus perpiniiani [...] que jo crech ésser del s. XIV. Està molt més conegut aquest còdice amb el nom de Liber diversorum [...] Vegis Massot-Reynier, Les Coutumes de Perpignan, p. XVII i següents de l'Introduction. Seria sempre aprofitós per a nosaltres saber si són los dos una mateixa redacció. Vegis també Catalogue général des Bibliothèques de France (départements), t. XIII, p. 114. De les Ordinacions n'ou tenim un llibre, a l'Arxiu municipal: Ordinacions de la Cort del batlle de Perpinyà, de les quals lo primer document és de l'any 1275. No conech tampoch lo ms. de la Nationale. La Constitution municipale de Perpignan deu ser la mateixa que va publicar Henri en lo Bulletin de la Société Philomatique de Perpignan. Tenim millor qu'això, ja que'n Desplanque donà en la Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon, any 1900, Les Constitutions communales de Perpignan de 1197 à 1789, i En Desplanque s'entenia molt més que l'Henri en aquestes qüestions» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11, f. 1r-v)]. Jean Marie CARBASSE, «Les anciennes coutumes de Perpignan», *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, núm. XCVI (1988), p. 179-190, comenta l'edició de Massot-Reynier i la de Valls Taberner seguint el manuscrit 9995 de la Bibliothèque Nationale de Paris. Vidal (un home llavors il·lusionat amb la publicació *Ruscino. Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon et des Autres Pays Catalans*, que tractava de treure endavant amb grans esforços econòmics i personals pel que fa a la dedicació de temps) fa severs judicis sobre l'historiador rossellonès Henri: «Henri era un "lecteur" de poca valor, és cosa de riure de quina manera ha transcrit alguns documents; jo no hi tinch cap fiança ab les seves transcriptions» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11, f. 1r). I també sobre Saint-Malo: «Saint-Malo, qui era més català, encara que'l pare no'l fos, era millor lector que l'Henri» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11), a qui, no obstant això, reconeixia majors habilitats paleogràfiques i coneixements de català antic. Els papers manuscrits de Saint-Malo es trobaven en mans privades a Argelès-sur-Mer, i entre aquests hi havia una important col·lecció de transcripcions de documents en un diplomatarí. Per la seva banda, Saint-Malo havia publicat nombroses notes i documents sobre Ceret en una publicació periòdica: *Publicateur*. En la Bibliothèque Municipale de Perpignan, Valls tingué l'oportunitat de consultar el material referent al període que anava del 1832 al 1837 (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-294/11). En publicar el text llatí de les *Coutumes*, Valls hi introduí algunes variants que el milloraven quant al seu contingut, alhora que censurava algunes de les hipòtesis de treballs de Massot-Reynier sobre la supervivència al segle X a Perpinyà de la llei romana teodosiana enfront del *Liber iudiciorum*, i al mateix temps censurava les relacions del text perpinyanès amb els estils de la cort del veguer del Vallespir i el Rosselló, i amb els Usatges de Barcelona.

150. Vegeu Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945, i Jaume VICENS VIVES, *El gran sindicato remensa*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954.

qui eximeixen del seu compliment per considerar-los contraris als seus propis interessos. Dins d'aquestes fonts locals catalanes, mereixen ser destacades en relació amb el tema que m'ocupa la carta de franquesa de 27 de febrer de 1198 atorgada per Ermengol VIII, comte d'Urgell, als habitants d'Agramunt, als quals confirma la carta concedida pel seu pare, el comte Ermengol VII, i hi afegeix nous capítols sobre exempció de «questia», «tolta» i «forçia», seguretat en el tràfic de béns mobles i fiances de drets per cinc sous, excepte en els delictes greus;¹⁵¹ la carta de franquesa de 27 de maig de 1233 atorgada per Roger Bernat, comte de Foix i vescomte de Castellbò, als habitants d'Organyà, en la qual, després de confirmar els privilegis concedits pels seus predecessors, els autoritza per a la lliure edificació de cases, el cultiu de terres i l'aprofitament de pastures i boscos en tots els seus dominis, els eximeix d'alguns mals usos i altres càrregues senyoriales i els faculta a abandonar lliurement la seva residència;¹⁵² i la carta atorgada el 6 de gener de 1336 als habitants de la vila d'Amer per l'abat del monestir de Santa Maria, fra Ferrer de Montrodó, en virtut de la qual aquests queden exempts d'intestia, eixorquia i redempció personal, amb l'objectiu d'afavorir l'augment de població de la vila.¹⁵³

Per la seva part, la carta atorgada per Galceran de Pinós, senyor de Pinós i Mataplana,¹⁵⁴ datada el 24 d'octubre de 1450 a la vila de Gironella, situada al marge del riu Llobregat i pertanyent a l'honor de la Portella, tenia el mateix objectiu i per això concedia als seus habitants «homines et mulieres» l'alliberació total i perpètua dels sis mals usos, excepte solament als pobladors de fora del seu

151. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. En concret, aquesta carta apareix recollida en la seva totalitat en el tom I, vol. 1, p. 286-288, i el seu estudi es fa en el tom I, vol. 1, p. 707-708. Font i Rius hi fa referència a la carta de poblament atorgada per Ermengol VII el 13 de novembre de 1163 a Agramunt, «sustancialmente análoga a la concedida por su padre a la ciudad de Lérida (inspirada a su vez como es sabido, en la de Tortosa). Mediante este “instrumentum franchitatis” [...] aparte de la exención de malos usos y otras exigencias señoriales, se dotaba a la comunidad agramontesa de un cuerpo de normas para la ordenación de sus relaciones jurídicas más elementales en el orden penal y procesal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 708). És interessant la consulta de la carta de poblament de 13 de novembre de 1163, «otorgada por Ermengol VII, Conde de Urgel, a los habitantes de Agramunt donde, entre otras cosas, y además de eximirles de lezda, “usaticos” e “intestia” les ofrece garantías contra toda violencia en sus personas y bienes y ordena el régimen de la población con normas de derecho civil, penal y procesal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 176-179).

152. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 372-373, amb un estudi en el vol. II, p. 653-654.

153. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 580-581.

154. Joan SERRA VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana: Investigació als seus arxius*, vol. II, Barcelona, Balmes, 1947.

terme. El senyor de Pinós explicava que els seus vassalls li havien demanat aquesta mesura i que ell la considerava justa perquè «ipsi mali usi sint multum odiosi»,¹⁵⁵ si bé sols era aplicable als habitants de la vila i el castell de Gironella, però no a altres homes que el mateix senyor de Pinós tenia en altres llocs dels seus dominis. La importància d'aquesta carta radica en el fet que és el precedent immediat de la sentència arbitral de Guadalupe, ja que eximeix els remenses dels sis mals usos als quals estaven sotmesos, amb la consegüent adquisició de la plena llibertat de moviments.

Partint del caràcter públic dels mals usos,¹⁵⁶ cal distingir entre els que eren d'origen judicial (àrsia i cugucia), que afectaven a tota la població, i els que procedien dels vincles de dependència de caràcter personal de base senyorial o feudal, que eren tots els altres i afectaven la molt nombrosa població servil o vassallàtica. L'àrsia feia responsable el pagès de la terra que cultivava, responsabilitat que arribava fins al punt que si es produïa un succés amb conseqüències greus, especialment un incendi, encara que fos sense la intervenció intencionada del pagès en els fets que el provocaren, aquest havia de compensar el senyor feudal pels danys i perjudicis que aquest succés incendiari li hagués ocasionat pagant-li l'equivalent a una tercera part dels seus béns mobles.

Una de les primeres mencions trobades de l'àrsia la recull juntament amb la cugucia i l'homicidi, més com a drets generadors de beneficis¹⁵⁷ que com a causes judicials, en un document atribuït al bisbe Ot d'Urgell el 1097,¹⁵⁸ mentre que la primera exempció, juntament amb la intestia, l'eixorquia i la cugucia, sembla que es troba en el vescomtat de Balletbò pels volts de l'any 1195.¹⁵⁹ Posteriorment,

155. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I (doc. 380), p. 566-569, amb un estudi en el vol. II, p. 646.

156. Paul H. FREEDMAN, «Peasant Servitude in the Thirteenth Century», a Jaume PORTELLA I COMAS (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català: Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 gener de 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1985-1986, col·l. «Estudi General», núm. 5/6, p. 437-445.

157. Conté treballs interessants sobre el tema que m'ocupa Rosa CONGOST i Lluís TO FIGUERAS (ed.), *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

158. Cebrià BARAUT, «Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia: Anuari d'Estudis Històrics dels Antics Comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Anderra i la Vall d'Aran*, núm. 8 (1986-1987), p. 7-149, doc. 1154.

159. Vegeu l'edició de Cebrià Baraut de l'obra de Pere TRAGÓ, *Spill manifest de totes les coses del Vescomtat de Balletbò*, la Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·liana, 1982. Es troben altres condonacions semblants per a poblacions com Cervià de les Garrigues, datada el 29 de novembre de 1202 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 217, p. 297-299); Golmer, datada el 30 de juliol de 1204 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 218, p. 299-301, amb un estudi en el tom I, vol. II, p. 700-

l'arsia apareix en un document de Castelló d'Empúries del 1205¹⁶⁰ i en un altre de Pineda del 1210, aquesta vegada com a únic mal ús.¹⁶¹ Ja el 1380 tenim constància que, presentada una demanda per incendi contra un vassall pel representant del monestir de Sant Miquel de Cuixà, el vassall al·lega l'exempció de pagament dels habitants de la vila i aconsegueix una sentència a favor seu.¹⁶²

Els mals usos foren la causa desencadenant, encara que no l'única,¹⁶³ de la important rebel·lió dels pagesos de remensa al llarg del segle XV fins al 1486, data en què Ferran el Catòlic, per la coneguda Sentència arbitral¹⁶⁴ de Guadalupe de 21 d'abril de 1486, dictada a petició de les parts en conflicte,¹⁶⁵ els va derogar, alhora que imposà dita Sentència enfront de qualsevol altra norma que s'hi oposés.¹⁶⁶ Dels vint-i-vuit capítols de què consta, val la pena destacar específicament aquest article, el segon, on hi ha una referència explícita a dits sis mals usos, «los cuales son remença personal, intestia, cugucia, xorquia, arcia y firma de spoli forzada», amb una al·lusió a la seva fonamentació en els Usatges i les Constitucions, i, a més,

701), i Cotlliure, datada el 24 d'agost de 1207 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 223, p. 308-310, amb un estudi en el tom I, vol. II, p. 633), totes sota Pere I.

160. Vegeu Josep Maria MARQUÈS, *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, doc. 104, p. 169-170.

161. Josep Maria PONS I GURI, *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, doc. 124, p. 230-232.

162. Wladimir PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen*, p. 30-31.

163. Josep Maria PONS I GURI, «Motivacions jurídiques de la sentència arbitral de Guadalupe», a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 261-282.

164. Per a Joan de Socarrats, l'àrbitre podia «sequere acquitatem etiam non scriptam» («Jurisconsulti cathalani In tractatum Petri Alberti, canonici barchinonensis, de consuetudinibus Cathaloniae inter dominos et vasallos ac nonnullis aliis, quae Commemorations Petri Alberti appellantur, doctissima ac locupletissima commentaria nunc primum typis excusa, quibus feudorum materia diligentissime pertractatur», p. 99). Quant a la importància del document, Guillem Maria de Brocà assenyala que les sentències arbitrals «constituyen el elemento legislativo más típico y especial de Cataluña y decidían cuestiones de gran trascendencia» (Guillem Maria de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1985, p. 273, reimpr. (edició original: Barcelona, Herederos de J. Gili, 1918). Sobre aquesta sentència, vegeu, entre altres, Eva SERRA I PUIG, «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, núm. 10 (1980), p. 17-32, i Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La sentència arbitral de Guadalupe de 1486», *L'Avenç*, núm. 93 (maig 1986), p. 54-60.

165. La sentència apareix recollida en la seva totalitat a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtiques i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2 (p. 126-137).

166. Vegeu *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtiques i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2, 17, p. 132: «Valega, e sie observada, non obstant qualsevulla usatges de Barcelona, Constitucions, usos, e costums del dit Principat, e no obstant qualsevulla Privilegis, axi generals com particulars del dit Principat».

on s'exposa la seva consideració com a injustos i abusius i s'estableix, per altra part, una compensació als senyors per la seva supressió.¹⁶⁷

Rastrejant diverses fonts catalanes referents als danys (entre les quals podria incloure's l'incendi) de caràcter territorial, es pot afirmar que hi ha fets objecte d'una regulació prohibitiva i bastant restrictiva, tal com s'observa en els Usatges, on la *composició* establerta per la llei com a pena per danys causats a arbres no havia de ser sempre en or, sinó que, basant-se en el seu valor, el jutge podia determinar al seu arbitri la quantia que havia de ser satisfeta al propietari segons el dany i el deshonor causats.¹⁶⁸ També en altres supòsits, com els perjudicis causats al camp, els danys havien de ser valorats pel jutge per a establir la indemnització, excepte si el causant era un esclau, cas en què aquest rebia una pena corporal de cinquanta assots.¹⁶⁹

En altres redaccions privades dels costums feudals no s'ha pogut trobar cap regulació específica de l'incendi.¹⁷⁰ A mitjan segle XIII, els Costums de Tortosa¹⁷¹ oferien un tractament del delictes de danys semblant al del Fur de Cuenca¹⁷² i deter-

167. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtiques i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2, 1, p. 128: «Los dits pagesos esser obligats, e pagar per cascun capmas sexanta sous de moneda bgarcelonesa, a raho de vint milia per mil, lo qual dit cens se haja a pagar deel die que la present Nostra sentencia se publicara a un any, e de aquí avanti quiscun any en semblant die».

168. Usatges 119, «Solidos», i 159, «Si quis inscio». Consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 53-54 i 75; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 132-133, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 107 i 120.

169. Usatge 160, «Si quis alienum ortum». Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 75-76, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 120-121.

170. Em refereixo a les Costums (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitucions de Catalunya*, IV, 30, p. 325-339) i a les Commemoracions de Pere Albert, sobre les quals conté idees interessants pel que fa a la seva relació amb els Usatges J. ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, i, més recentment, Elisabeth FERRAN i PLANAS, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, esp. p. 231-233. Consulteu *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitucions de Catalunya*, IV, 30, p. 339-342.

171. Consulto i cito Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», a Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, amb la col·laboració de C. Duarte i À. Massip i pròleg de Josep Maria Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

172. Algun il·lustre historiador del dret ha arribat a dir sobre el Fur de Cuenca (segle XIII) que és el més important dels furs medievals espanyols i el paradigma de les recopilacions extenses de dret municipal. Pel seu ampli contingut, es convertí en un fur tipus i en cap d'una extensa família de furs. Consulto i cito Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca (formas primordial y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del Fuero de Iznatoraf)*, Madrid, 1935, consulta en línia a <<http://www.uclm.es/area/dromano/CR/-fuero1.htm>>. Hi ha una edició anterior de G. H. ALLEN, *Forum Conche*, Cin-

minaven que qui produïa danys en un incendi, ja fos en un lloc públic o en un lloc privat, quedava obligat a pagar els perjudicis causats i no podia excusar-se de no haver posat els mitjans per a evitar-lo, raó per la qual el text equipara el delictes amb l'engany.¹⁷³ Incorrien en la pena d'haver de pagar el doble del dany causat els qui deliberadament calaven foc o incendiaven qualsevol cosa,¹⁷⁴ i eren castigats amb la indemnització dels danys ocasionats els qui incendiaven la propietat aliena involuntàriament. Els Costums presumeixen involuntari l'incendi que prové d'haver encès una foguera en un lloc privat o públic i es propaga a altres terrenys contigus, sembrats o plantats d'arbres.¹⁷⁵ Quant a la naturalesa jurídica de l'incendi, els Costums el consideren un delictes públic, tal com ja apareixia recollit en la normativa romana sobre l'incendi a la qual m'he referit en pàgines anteriors. Per tant, es tracta d'una infracció greu que pot perseguir-se d'ofici pel procediment d'inquisició.¹⁷⁶ En relació amb les causes d'exempció de responsabilitat recollides en la rúbrica dedica-

cinnati, University Studies, 1909-1910. Hi ha també una curosa traducció d'Alfredo VALMAÑA, *Fuero de Cuenca*, 2a ed., Conca, Tormo, 1978, i una edició posterior de Juan Antonio VILLAESCUSA i Luis RUIBAL, *Fuero de Cuenca*, Conca, 2001. En aquest text tipus castellà, el delictes de danys és sancionat amb la indemnització pel perjudici causat més el pagament del doble com a pena, és a dir, se sanciona els qui ocasionen danys intencionadament amb el pagament d'una multa (calònia) i la indemnització corresponent, si bé no s'eximeix a qui per descuit o involuntàriament ocasiona perjudicis en una propietat aliena, fins al punt que si aquests danys es produeixen de nit, el perjudici ocasionat i la multa han de pagar-se doblats (Fur de Cuenca, 1, 3, 11-14, a Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*). Si ens centrem ara en la circumstància específica de la regulació dels danys produïts per incendi, el Fur de Cuenca preceptua que el seu autor ha de jurar amb dos veïns que fou sense intenció, i si això no es pot provar, queda obligat a pagar una multa elevada. Igualment, el qui crema rostolls en la seva propietat i ocasiona danys en altres propietats pròximes, ha de sufragar els danys causats, de la mateixa manera que si el seu ramat entrés en l'era aliena, el seu propietari estaria obligat a pagar els perjudicis ocasionats (Fur de Cuenca, 1, 3, 11-14) (Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*). En relació amb els danys, furts o pèrdues en els béns del senyor causats pels seus vassalls a sou, el Fur de Cuenca estableix que han de ser pagats per aquests davant l'acusació jurada feta per aquell. S'entén que la càrrega de la prova dels danys pertany als acusats, els quals, per a sortir indemnes de l'acusació, han de demostrar mitjançant testimonis la seva innocència (Fur de Cuenca, 4, 7, 6) (Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*).

173. *Costums de Tortosa*, III, 12, 8 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 142, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 172). Sobre els esmentats *Costums*, contenen aportacions interessants els treballs de J. A. ARIAS BONET, «Regulae iuris en las Costums de Tortosa y en las Consuetudines de Valencia», a *Costums de Tortosa: Estudis*, Tortosa, Ed. Universitat a Distància, 1979, p. 361-378, i Jesús MASSIP, *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tarragona, Consell Intercomarcal de las Terres de l'Ebre, 1984, entre altres.

174. *Costums de Tortosa*, IX, 25, 4 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 436, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 488).

175. *Costums de Tortosa*, III, 12, 8 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 142, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 172).

176. *Costums de Tortosa*, IX, 25, 4 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 436, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 488).

da als «nauxers, taverners y ostalers», els Costums n'assenyalen específicament quatre: naufragi, ruïna, foc i atacs d'enemics, per la qual cosa ha d'entendre's que la restitució del dany causat no es produirà si concorre una d'aquestes circumstàncies;¹⁷⁷ els Costums són també molt restrictius en relació amb els deutors, que no poden excusar el pagament del seu deute emparant-se en el foc patit.¹⁷⁸

Per altra part, des del punt de vista urbanístic, els Costums de Tortosa mostren cert interès a evitar els incendis i dediquen la rúbrica 1 del llibre primer a l'ordenament de dita ciutat. Entre altres qüestions, reglamenten l'ús comú de valls, murs i torres, alhora que limiten l'ús privat dels ciutadans i estableixen com a principal prohibició de dret públic l'edificació més enllà dels murs que constituïen la fortalesa i la defensa fonamental de la ciutat.¹⁷⁹ Quant a les places de la ciutat —n'hi havia sis—, es disposa també el seu ús comú¹⁸⁰ i la prohibició de construir cases ni altres edificis que puguin impedir tal pràctica, mentre que, pel que fa a la utilització dels banys públics de Tortosa i el seu terme, es reglamenta per a tots els ciutadans amb independència de les seves creences religioses,¹⁸¹ i no està permès vendre en cap cas aquests béns comuns.

El 1283, Pere II el Gran (III d'Aragó), com a conseqüència de la seva aventura mediterrània, que el du a conquerir Sicília i a enfrontar-se per aquesta raó amb el rei de França, necessita el suport del Regne d'Aragó i del Principat de Catalunya. Amb aquest motiu, reuneix les corts generals aragoneses i catalanes successivament i es mostra especialment generós en la concessió de peticions. En la cort aragonesa es té l'ànim d'aprovar el privilegi general, mentre que en la catalana s'aproven importants disposicions per al conjunt de Catalunya i es concedeix a Barcelona en una data dubtosa¹⁸² un privilegi que confirma els usos i costums de la

177. Costums de Tortosa, II, 17, 1 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 97-98. i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 125).

178. Costums de Tortosa, IV, 1, 2 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 152, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 183).

179. Costums de Tortosa, I, 1, 1 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 10, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 5).

180. Costums de Tortosa, I, 1, 3 (Bienvenido Oliver, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 11-12, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 5-7).

181. Costums de Tortosa, I, 1, 15 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 16, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 13).

182. Cito textualment: «Pere Segon en lo Privilegi concedit a la ciutat de Barcelona. Dat en Barcelona a 3 del Idus de Ianer 1283» («De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, I (p. 39), i *Constitucions de Catalunya: Incunabile de 1495*, f. 277v, p. 632 de l'ed. anastática), mentre que assenyalava la data de l'11 de gener de 1284 Jesús LALINDE ABADÍA, «Recognoverunt proceres», a Josep Maria MAS i SOLENCH (coord.), *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat

ciutat i que serà conegut per les paraules amb què comença, *Recognoverunt proceres*,¹⁸³ on es troba una norma que està explícitament destinada a prevenir els incendis, ja que prohibeix construir a prop de la muralla de la ciutat de Barcelona, excepte amb parets de pedres en sec i si es té l'autorització de l'amo de la muralla.¹⁸⁴

Per la seva banda, les *Ordinacions d'En Sanctacília*¹⁸⁵ (1291-1327), sobre servituds urbanes i atribuïdes a Jaume II, estableixen en el capítol 47 que si l'incendi es propaga d'una casa a l'altra no hi ha indemnització perquè es tracta d'un «cas

de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, que resumeix el contingut d'aquest privilegi a les p. 163-171, i es refereix a la seva data en la p. 163. Coincideixen també a assenyalar aquesta data Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo*, p. 17, i Ana María BARRERO GARCÍA i María Luz ALONSO MARTÍN, *Textos de derecho local español en la edad media: Catálogo de fueros y costums municipales*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Instituto de Ciencias Jurídicas, 1989, p. 144.

183. «De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, I, Barcelona, 1704 (reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 39-51). També apareixen recollits i he tingut l'oportunitat de consultar aquests denominats *Recognoverunt proceres*, a Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XLIII, Barcelona, Imprenta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, 1971, p. 8-17, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 277v-286v (ed. anastàtica amb «Estudi introductor» de Josep Maria Font i Rius: Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1988, p. 632-650). Vegeu Ferran VALLS TABERNER, «Les consuetuds i franqueses de Barcelona o Recognoverunt Proceres», a *Estudios d'història jurídica catalana*, Barcelona, 1929, p. 88-97, i Ferran VALLS TABERNER, *Obras selectas*, vol. II, *Estudios histórico-jurídicos*, Madrid i Barcelona, 1954, p. 135-141. Cfr. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «El llibre verd de privilegis de Barcelona i el dret general de Catalunya», a José Luis LINARES, Tomàs de MONTAGUT, Encarnació RICART i Victòria SANSÓN, *Liber amicorum Juan Miquel*, p. 703-720.

184. «De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, 64, p. 45, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica.

185. «Consuetuds de la ciutat de Barcelona sobre las servituds de las casas, e honors, vulgarmente ditas d'En Sanctacília» (en endavant *Ordinacions d'En Sanctacília*), a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 1, p. 93-98, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-309v, p. 699-706 de l'ed. anastàtica. Cfr. l'edició de les *Ordinacions d'En Sanctacília* de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, datada el 1817. Consulto també *Constituciones de Sanctacília, o costumbres de la ciudad de Barcelona sobre la servidumbre de los predios rústicos y urbanos, con la adición de algunos capítulos de los privilegios conocidos bajo el nombre de Recognoverunt Proceres relativos a las mismas servidumbres y añadidas con el arte de edificar sin agravio del vecino, o sea prontuario jurídico y elementos prácticos para ejercer este arte, escrito por el Dr. Poncio Cabanach, abogado de la Audiencia de Cataluña*, Girona, Imprenta i Librería de Joaquín Grases, 1841. Sobre les *Ordinacions d'En Sanctacília* i la seva relació amb el *Recognoverunt proceres*, és de consulta obligada Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, esp. p. 33-38. Vegeu també Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'En Sanctacília», a Josep MARIA MAS I SOLENCH (coord.), *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, p. 173-181.

fortuït»,¹⁸⁶ mentre que en el capítol 49 es disposa que, per considerable que sigui el dany causat perquè s'enruna la casa, el teulat o la paret sobre cases veïnes o un predi aliè, no s'ha de rescabalar si abans no hi ha una protesta escrita.¹⁸⁷ En relació amb els danys susceptibles de ser causats per foc, val la pena assenyalar, seguint Julià d'Ascaló, els problemes que aquest arquitecte enquadra dins de la rúbrica que en el seu treball, al qual ja s'ha al·ludit, dedica al foc, i entre els quals cal distingir dos grups de normes: unes de dedicades a la construcció de banys privats o artesanals que utilitzen la calor ocasionada pel foc per al seu funcionament,¹⁸⁸ i unes altres de destinades a la construcció de tallers que per la seva activitat o pels productes que manufacturen poden resultar perillosos, insalubres o molestos.¹⁸⁹ Ambdues normatives i solucions per a evitar el perill d'incendi són equiparables amb els capítols 55, sobre els forns, i 21, sobre els telers, de les *Ordinacions d'En Sanctacília*,¹⁹⁰ si bé el tractat de Julià d'Ascaló és més minuciós,¹⁹¹ especialment en relació amb les distàncies, ja que té en compte l'alçària de l'edifici, la configuració del seu mur exterior i la seva orientació en relació amb el vent, i diferencia segons si es tracta d'un edifici rural o d'un edifici urbà.¹⁹² Si analitzem el capítol dedicat als forns, les *Ordinacions* estableixen únicament dues mesures, referents la primera a la distància de construcció, tres pams, i la segona a la protecció dels veïns contra els incendis, consistent a interposar una contraparet també de tres pams,¹⁹³ per la qual cosa les *Ordinacions* semblen seguir en aquest punt el que ja es regula en la normativa romana sobre la Llei aquília. D'altra banda, un privilegi de 5 de setembre de 1362¹⁹⁴ delimita la zona edificable de Barcelona, tant a l'interior com a l'exterior dels murs de la ciutat.

Al final del segle XIV el frare franciscà Eiximenis (ca. 1340-1409)¹⁹⁵ enuncia una teoria completa de la ciutat ideal inspirada en els filòsofs grecs i, probable-

186. *Ordinacions d'En Sanctacília*, IV, 2, 47, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica.

187. *Ordinacions d'En Sanctacília*, IV, 2, 49, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica.

188. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 109-110, estableix una correspondència entre l'*Hexabiblos*, 2, 4, 13 i 2, 4, 17, i Julià d'Ascaló, 3-5 i 7-15.

189. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 111, menciona l'*Hexabiblos*, 2, 4, 18-2, 4, 22.

190. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 21, p. 95.

191. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 113.

192. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 114.

193. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 55, p. 97.

194. Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo*, p. 128-130.

195. Es debat entre els autors la data exacta del seu naixement. Les dates que més s'han apuntat són 1327 i 1340. La primera es basa en una suposada ordenació de diaca d'un tal Franciscus Ximenius, que pot ser ell, però també un altre personatge distint.

ment, en altres textos medievals de comentaristes, feta l'excepció de la dificultat que per a la historiografia comporta determinar quines foren les fonts eiximenianes.¹⁹⁶ En el *Dotzè del Crestià*, Eiximenis tracta del tema urbanístic i se centra en aspectes diversos, com la utilitat de la construcció i millora de camins, edificis (tractant d'evitar els incendis), murs i ciutats tant en temps de pau com en temps de guerra, ja que per a una millor defensa és sempre preferible estar ben preparats prèviament, ja que desconeixem el que ens portarà el futur,¹⁹⁷ mentre que, en parlar de la necessitat que el príncep actuï amb humilitat i ensenyi als seus súbdits aquesta virtut, reglamenta la conveniència que el príncep o governant procuri que hi hagi abundància d'hostals que puguin donar allotjament als forasters,¹⁹⁸ al mateix temps que la seva pròpia casa no havia de ser gaire ostentosa;¹⁹⁹ en un altre sentit, en parlar de les raons per les quals Déu havia donat riqueses als grans homes, s'assenyala que la primera és l'honra i el servei de Déu Totpoderós, perquè així es poden fer grans i assenyalades construccions per a la glòria de Déu, com són les esglésies i els monestirs de religiosos i altres obres espirituals.²⁰⁰ Eiximenis també dedica un capítol complet a com s'han d'edificar les cases i dona molts consells sobre aquest particular; en concret, que ningú en faci més enllà de la condició del seu estament i de la seva riquesa; que la part frontal de la casa estigui orientada al migdia, perquè a la casa hi hagi sol d'hivern i no d'estiu; que es faci amb pedra dura i blanca o roja; que l'edifici es deixi assecat a poc a poc, almenys la primera part abans de començar la segona, i que l'aigua que s'utilitzi no estigui estancada, per a evitar morts i malalties.²⁰¹ El franciscà també especifica que en tota casa hi hauria d'haver xemeneia i latrina, i s'hauria de construir —si pertany a algú que té enemics— amb murs, forja per a fer les pròpies armes, forn, molí i corral,²⁰² mentre que els prejudicis religiosos fonamenten altres normes relatives a la prohibició de construir sinagogues i engrandir-les, i deixa solament la possibilitat de reparar les ja construïdes sempre que la remodelació no consisteixi a fer-les més

196. Vegeu Josep PUIG I CADAFALCH, «Idees teòriques sobre urbanisme en el segle XIV. Un fragment d'Eiximenis», a *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. I, Barcelona, 1936, p. 1-9, i Soledad VILA, *La ciudad de Eiximenis: Un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV*, València, Dickens, 1984.

197. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, part II, vol. I, edició facsímil a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster, Josep Maria Pujol, Josefina Fíguls, Bernat Joan i August Bover, Girona, Diputació de Girona i Universitat de Girona, 1986, cap. 493, p. 50-54.

198. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 598, p. 19-22.

199. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 612, p. 58-60.

200. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 635, p. 9-16, i cap. 648, p. 12-15.

201. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 897.

202. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 898.

amples ni més ben ornamentades.²⁰³ Eiximenis tampoc no permet als cristians edificar mesquites per als «moros», ni sinagogues per als jueus, «ya que su alma sería condenada por Dios a sufrir grandes tormentos por la señalada irreverencia hecha por los cristianos que así lo permitieran».²⁰⁴

Fora de l'àmbit cronològic que m'havia fixat, ja el 1591 el llavors lloctinent i capità general del Regne de Sardenya, Gastó de Montcada, ordenà que en cap part del Regne es fes foc, ni en camps ni en muntanyes ni en cap altre lloc, pels greus danys que s'havien seguit de tal acció en dispersar-se el foc descontrolat especialment per vinyes, propietats, sembrats i fins i tot poblats, i establí una important penalitat, que anava des de la pena de mort fins a la galera perpètua, a l'arbitri del virrei, més el pagament dels danys ocasionats segons el que estigués establert en la carta del lloc. En cas que es cremessin rostolls per a afavorir la sembra de noves llavors, era preceptiva la presència del baró o oficial, i aquesta operació s'havia de fer en el termini de temps previst expressament per a aquesta activitat.²⁰⁵

203. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 835, p. 48-51.

204. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 836, p. 36-44.

205. *Colección de folletos Bonsoms. Crida general del Il·lustríssim señor don Gastón de Moncada, lloctinent y capita general del present Regne de Sardenya, Caller*, Biblioteca de Catalunya, signatura F. Bon. 4854, f. 12r.